

Anders Hagström

Artiklar om Andra världskriget

Innehåll

Det andra världskriget	1
Molotov-Ribbentrop-pakten.....	7
Stalins dyrköpta vinterkrig	11
Sverige under andra världskriget: Stövelslickarna.....	17
Operation Barbarossa – Början till slutet för Hitler	22
Hiroshima och Nagasaki – Början på det Kalla kriget.....	26
Den förrådade befrielsen.....	29

Churchill, Roosevelt och Stalin vid Jalta-konferensen i februari 1945

Det andra världskriget

Miljontals människor förlorade livet till följd av det andra världskriget. Det var den andra stora blodiga kraftmätningen mellan världens stormakter på mindre än 30 år och handlade precis som den första om makt, inflytande och kontroll över jordens resurser.

”Jag är säker på”, förklarade Churchill 1927 med adress till Italiens diktator Mussolini ”att ifall jag varit italienare hade jag helhjärtat varit med er ända till från början och till slutet i er framgångsrika kamp mot leninismens bestialiska aptit och passioner”.

Men det var inte bara Mussolini som fick beröm av den framtida ledaren för Storbritannien under det andra världskriget. Så sent som 1937 lät förutom Churchill, även rad andra kända engelska politiker meddela Hitler att ”*de var helt och hållet medvetna om att Führern inte bara åstadkommit en hel del i Tyskland, utan också, genom att förstöra kommunismen i sitt land, spärrat dess väg till Västeuropa och att Tyskland med all rätt kan ses som västs bålverk mot bolsjevismen*”.

Att de krossat den italienska och tyska arbetarrörelsen – oavsett om den var kommunistisk, socialistisk eller socialdemokratisk – med våld, satt de parlamentariska institutionerna ur spel och gjort sig själva till diktatorer, spelade uppenbarligen mindre roll.

“Hellre Hitler än folkfronten”

Föga förvånade låg också sympatierna hos stora delar av den europeiska borgarklassen på den av Hitler och Mussolini aktivt understödde kuppgeneralen Franco i det spanska inbördeskriget (1936-39). Hellre en fasciststödd general än en folkvald folkfrontsregering som inte verkade kunna hålla de radikala spanska arbetarna stången. Eller ”*Plutôt Hitler que le Front Populaire*” som många franska borgare muttrade efter att ha upplevt den våg av ockupationsstrejker som följt på den franska folkfrontens valseger 1936 och som drivit tidigare så arroganta arbetsgivarna att panikslaget gå med på långtgående eftergifter. Att Folkfronten inte hade några revolutionära ambitioner utan tvärtom utgjort en broms för den franska arbetarklassens radikalisering, hjälpte den knappast: ”*Hellre Hitler än folkfronten*”.

Utan större entusiasm förklarade Storbritanniens och Frankrikes regeringar Hitler krig den 1 september 1939. Därtill förpliktade av sina utfästelser till det Polen som Hitler var i full färd med att sluka – efter att tillåtits sluka Österrike och delar av Tjeckoslovakien. Men när han ockuperade även återstoden av Tjeckoslovakien trots sina bedyranden om att han tänkt hålla sig i skinnet måste man ju sätta ner foten. Englands och Frankrikes dittillsvarande undfallenhet fick dock Hitler att tro att de bara bluffade i fråga om Polen. Före anfallet på Polen anförtrorde han en rådgivare ”*att vi kommer att ha en stor fredskonferens med västmakterna*” när väl Polen besegrats.

Livsrum i öster

Så mycket krig verkade det inte bli heller. Det snabbt överståndna kriget mot Polen – därtill hjälpt av pakten mellan Hitler och Stalin – såg ut att ersättas av vad som i folkmun kom att kallas Låtsaskriget eller *Sitzkrieg*. Det senare en anspelning på *Blitzkrieg*, som Nazitysklands militära doktrin kommit att kallas.

Men under 1940 kastade Hitler om situationen i en rad snabba fälttåg och förvandlade vad som varit ett gräl om smulorna till ett slagsmål om själva den europeiska kakan. Med Frankrike på knä efter mindre än två månader – och en stor del av den franska borgarklassen samarbetsvillig bakom den så kallade Vichyregimen under hjälten från första världskriget, Pétain – och England isolerat men inte besegrat på andra sidan Engelska kanalen, kunde den nazistiska “Nyordningens” arkitekt inte hålla sig längre. Han beslöt att iscensätta sitt

livsprojekt, krossandet av det "judisk-bolsjevikiska" Sovjetunionen och skapandet av ett "*Lebensraum*" eller expansionsutrymme för de nazistiska imperiedrömmarna i öst.

"*Vi behöver bara stöta upp dörren så kommer hela det ruttna bygget att ramla*", förklarade Hitler trosvisst för chefen för Wehrmachts operationsstab, Alfred Jodl.

I gryningen den 22 juni 1941 satte sig de nazityska och allierade arméerna i rörelse över den sovjetiska gränsen. De överrumplade sovjetiska försvararna – "Vi är angripna! Vad skall vi göra?" som det lät i en del av de meddelanden som den tyska signalspaningen fångade upp – överflyglades helt av de enorma styrkor som Hitler mobiliserat. Nära fyra miljoner man uppskattas ha deltagit i invasionen.

Underskattat

Operation Barbarossa, som fälttåget i öster kallades, såg ut att utveckla sig förutsett. De sovjetiska soldaterna slogs ofta tappert, men fick ändå utstå det ena nederlaget efter det andra.

Det såg ut att vara en tidsfråga innan Sovjet kollapsade. Det var inte bara den nazistiska krigsledningens bedömning utan delades även av icke-nazistiska bedömare. Det så kallade Vinterkriget mellan Finland och Sovjet vid årsskiftet 1939-40, där Finland i över tre månader hållit stången mot tre gånger större sovjetiska styrkor, hade fått många av dem att dra slutsatsen att Sovjet inte var mycket att frukta på slagfältet.

I Washington rapporterade försvarsministern Stimson att "*Tyskland kommer att vara fullt upptaget med att besegra Sovjet under minst en månad och allra högst tre månader*"!

Men Hitler hade grovt underskattat sin motståndares seghet. Det var inte bara den hårda vintern 1941 och bristen på utrustning för vinterkrig(!) som satte stopp för den nazistiska krigsmaskinen. Det var en åderlåten och uttröttad angripare som fick en skyms av Moskva innan det sovjetiska motangreppet drev honom tillbaka. Som historikern Omer Bartov konstaterade hade i september 1941 "*de nu 142 [tyska] divisioner som kämpade i Öst* rapporterat en genomsnittlig försvagning på nära 50 procent av deras ursprungliga stridskapacitet, beräknad i termer av manskap och utrustning, och i november hade merparten av infanteriformationerna förlorat hälften av sin personal".

USA går med i kriget

I slutet av 1941 förklarade Hitler dessutom krig mot USA som en gest mot sin allierade Japan. Det hade gått i krig mot USA för att undanröja det hinder dess hållning utgjorde för det fortsatta utvidgandet av Japans koloniala imperium. Relationerna mellan de båda länderna hade gradvis försämrats till dess de i november 1941 var fullständigt låsta.

Japans svar på vad det såg som omöjliga krav från USA:s sida var vad det hade hoppats skulle bli ett knockoutslag; överraskningsangreppet på den amerikanska flottbasen Pearl Harbor – som låg på ön Oahu i Hawaii-arkipelagen i Stilla Havet, ett område som USA själv annekterat fyrtioåret tidigare.

Hitlers krigsförklaring var därför egentligen bara ett konstaterande av faktum. USA var redan på god väg in i kriget. I själva verket löste det japanska angreppet ett dilemma för Vita Huset. Som Stimson förklarade för en kongresskommitté efter kriget:

"Trots alla risker det innebar ... med att låta japanerna avlossa första skottet, insåg vi att i avsikt att få fullt stöd från det amerikanska folket var det önskvärt att garantera att japanerna var dem som gjorde detta så det inte skulle finnas någon tvekan hos någon om vem som var aggressorn".

Till och med före Pearl Harbor hade dock högre amerikanska och brittiska tjänstemän träffats och även om inga definitiva åtaganden hade gjorts hade man kommit överens om att utifall

USA skulle bli tvungen att gå in i kriget skulle Europa bli det viktigaste operationsområdet utifrån det uppenbara faktum att Nazityskland var den starkaste motståndaren.

Utan större entusiasm

“*Alla tiders störste fältherre*” som Goebbels propagandamaskineri kallade honom, hade hamnat i den rävsax som han hela tiden försökt undvika, nämligen att tvingas till ett långvarigt krig. Ett krig dessutom som fordrade en långgående mobilisering av alla de resurser som stod till buds.

Den nazistiska *Blitzkrieg*-strategin byggde nämligen på begränsade kraftsamlingar och snabba avgöranden, där pansar och flyg tilldelades en taktisk nyckelroll. Bakom det strategiska konceptet spökade inte minst minnet av den revolutionära kris som för Tysklands del avslutat det första världskriget och som framkallats av krigets långvariga påfrestningar.

De nazistiska ledarna var inte heller ovetande om att krigsutbrottet i september 1939 inte mötts av någon större entusiasm hos den tyska befolkningen trots sex års oavbruten nazistisk propaganda. Segern över Frankrike hade visserligen mötts med jubel, men den hade uppfattats som en revansch på en hämndlysten ärkefiende, men det hade i stort sett utgjort ett undantag.

Invasionen av Sovjetunionen hade först mötts med överraskning, en överraskning som dock snabbt övergick i resignerad fatalism eller depression, som en nazistisk pamp på genomresa genom landet tyckte sig konstatera.

”Det totala kriget”

Genom slaget om Stalingrad, där en hel tysk armé inringades och tvingades till kapitulation i januari 1943, och slaget om Kursk senare samma år, där de tyska pansardivisionerna led svidande förluster, erövrade den sovjetiska krigsmakten det militära initiativet och började driva tillbaka de nazityska styrkorna.

Efter Stalingrad lär Stalin ha gjort sonderingar om möjligheterna att få till stånd en tysk-sovjetisk separatfred. Men det lär aldrig ha kommit längre än till de inledande sonderingarna på grund av Hitlers ointresse att släppa sitt så länge hett eftertraktade byte.

Motvilligt proklamerades det “totala kriget”. Hitlers favoritarkitekt och rustningsminister, Albert Speer, lyckades i stor utsträckning att övervinna diktaturens snåriga djungel av rivaliserande byråkratier och intressen – en situation som dessutom underblåstes av Hitlers ledarstil – och driva produktionssiffrorna i höjden till dess de kulminerade under 1944. Men trots en kombination av rationalisering, samordning, tvångsarbete som till och med inbegrep koncentrationslägrens fångar och plundring av det ockuperade områdena, var resultatet för lite och för sent. Även om Panter- och Tigerstridsvagnarna, Focke Wulf-jaktplanen osv., var formidabla vapen fanns varken dessa eller för den delen, soldater i den mängd som de nazi-tyska propagandafilmerna förespeglade.

Avgjorde inte

När USA och England väl efter många om och men öppnade en “andra front” genom invasionen av Normandie i juni 1944 var Hitlers krigsmaskin redan hårt pressad. Men invasionen avgjorde inte kriget, vilket man lätt kan tro av den mer propagandistiska historieskrivningen i väst. Det var redan avgjort. En snabb blick på styrkeförhållandena visar detta mycket tydligt.

“*Från början av 1941 till landstigningen i Normandie i juni 1944*”, skriver den engelske historikern John Bagguley, “*uppehöll det brittiska samväldets hela styrka mellan två till åtta divisioner från den främsta axelmakten, Tyskland. Under hela denna period, utom de sex*

första månaderna, höll Sovjetunionen stånd mot 180 tyska divisioner – för att slutligen slå dem tillbaka”.

I själva verket var kriget i östra Europa – det viktigaste slagfältet i världskriget – i huvudsak en kraftmätning mellan Nazityskland och Sovjet – där över 6,5 miljoner sovjetiska soldater stod mot knappt 3,5 miljoner tyska soldater och deras allierade i mitten av 1944.

Det berömda slaget vid El Alamein som brukar nämnas samtidigt som Stalingrad saknade avgörande betydelse för krigets utgång. I själva verket blev slutresultatet av USA och Englands operationer i Nordafrika att möjligheten till en andra front i Europa sköts upp till just 1944.

Invasionen av Italien 1943 ledde förvisso till att de engelska och amerikanska styrkorna landsteg på den europeiska kontinenten men inte heller det bidrog till att föra ett avgörande närmare.

Som överbefälhavaren för de amerikansk-engelska styrkorna själv påpekade: *“Medan det var tänkbart att Italien lätt kunde elimineras som fiende, utgjorde motståndets hjärta av Tyskland – ett italienskt sammanbrott skulle inte bli avgörande.”*

Det var först i och med invasionen av Normandie som de engelsk-amerikanska styrkorna kom att spela en mer betydande roll. Men det är talande att deras invasion starkt underlättades av att en stor del av de nazityska styrkorna i Frankrike inte var av första rangen eller ens tillräckliga eller tillräckligt utrustade för sin uppgift. Östfronten band och åderlät obönhörligt Führerns krigsmakt.

Sovjets styrka

Vad var det då som gav Sovjet styrkan att det – trots ofantliga och till synes helt avgörande förluster i militär styrka och industriell kapacitet – ändå förmådde att besegra Europas största och modernaste krigsmakt?

Inte var det de enorma avstånden, befolkningsreservoaren eller, för den delen, det materiella biståndet från dess västliga allierade. I det första världskriget hade den tsarryska krigsmakten, trots avstånden och befolkningsreservoaren, praktiskt taget gått ifrån nederlag till nederlag i kraftmätningen med Tyskland trots att den senare tvingats kämpa på två fronter samtidigt.

Inte heller var det den stalinistiska diktaturens hänsynslöshet. Dess nazistiska motståndare var om möjligt ännu hänsynslösare.

“Detta är ett utrotningskrig”, meddelade Hitler sina militära rådgivare i mars 1941. Och Himmler, den fruktade chefen för SS, tillade att utrotandet av 30 miljoner slaver var den nödvändiga förutsättningen för den nazistiska planeringen av de erövrade östs framtid. Det var inte bara ord. För att nämna ett talande exempel dog mer än hälften av de långt över fem miljonerna sovjetiska krigsfångarna till följd av de vidriga förhållandena i fångenskapen.

Dessutom var Stalins diktatur snarare ett hinder än en hjälp. Inte bara därför att diktaturen överlämnade alla avgörande initiativ i händerna på en man som stod över all kritik.

Vid minst tre tillfällen hade han dessutom spelat Hitler i händerna: Genom att bidra till att splittra den tyska arbetarrörelsen genom att låta Kommunistiska Internationalen och det tyska kommunistpartiet föra en vansinnig sekteristisk politik som fördömde socialdemokratin som *“socialfascistisk”* och fullständigt underskattade hotet från nazisterna; genom *“den stora terrorn”* under 30-talets andra hälft vilken hade haft en förödande inverkan på den sovjetiska krigsmaktens ledning som hade åderlåtits av omfattande utrensningar; och genom pakten med Nazityskland i augusti 1939 vilken gav Hitler fria händer att besegra sina motståndare i väst och få ryggen fri för att iscensätta invasionen av Sovjet.

Styrde industrin

Sovjets seger var i själva verket inget mindre än en seger för den förstatligade och planerade ekonomin.

I femårsplanernas regi hade Sovjet under 1938 inlett det industriella uppbygget i landets tidigare negligerade inre regioner. När kriget bröt ut var därför förutsättningarna mer än lagda för en snabb utbyggnad av dessa regioners industriella kapacitet.

Och det hade behövts. Den blixtsnabba nazityska framryckningen hade inom loppet av några månader halverat Sovjets produktionsförmåga. Men från ett till synes katastrofalt bottenläge i slutet av 1941 skulle den sovjetiska krigsproduktionen snabbt expandera och fortsätta att göra det under resten av kriget.

Tillsammans med avstånden och befolkningsreservoaren kom detta att samverka till segern över Nazityskland.

Det är sant att det var Stalin som på allvar inlett den planerade industrialiseringen av Sovjet. Men det hade inte bottnat i diktatorns framsynthet. Han hade bara sett sig tvungen att verkställa Oktoberrevolutionens testamente. För att ta sig ur den återvändsgränd som han hade hamnat i slutet av 20-talet hade han övertagit Vänsteroppositionens idéer om planerad industrialisering för att snabbt öka den statliga industrins kapacitet. Givetvis på det osofistikerade och brutala sätt som utmärkte det mesta den sovjetiska byråkratin företog sig.

Med visst fog kan man därför säga att det var den ryska Oktoberrevolutionen krossade nazisternas försök att förvandla Sovjet till en jättelik koloni avsedd att utgöra "Lebensraum" för en tyska imperialismen – även om dess instrument kom att utgöras av en byråkratisk-diktatorisk regim som kostade långt mer än den smakade.

“Räkna inte milen”

Och därför antagligen också kom att förlänga kriget.

När den Röda arbetar- och bondearmén tjugo år tidigare, 1920, hade svept fram över de polska slätterna avsåg den inte bara att krossa Pilsudskis regim och bidra till en socialistisk revolution i Polen. Den hoppades också uppnå kontakt med Tysklands upproriska arbetar-massor.

Men de sovjetiska trupper som trängde västerut tjugotalet år senare manade inte Europas proletärer till resning för världsrevolutionens sak. De eldades istället av nationalistiska appeller i stil med Ilja Ehrenburgs utgjutelser:

“Räkna inte milen. Räkna bara de tyskar som dödats. 'Döda tyskarna!' ber era gamla mödrar. 'Döda tyskarna!' uppmanar barnen er. 'Döda tyskarna!' ropar er fosterjord. Döda!”

Inte bara det. I praktiken såg Stalin mellan fingrarna med plundring och övergrepp mot den tyska civilbefolkningen.

Men som bland annat den unge sovjetiske officeren Lev Kopelev ansåg bidrog allt detta knappast till att luckra upp den tyska sammanhållningen. Snarare fick det rakt motsatt effekt: Hotade till livet och med ryggen mot väggen klamrade sig den tyska befolkningen förtvivlat fast vid Hitlers regim ända till slutet – samtidigt som det undergrävde disciplinen och moralen hos de sovjetiska styrkorna.

Kopelev, vilken som kunnig i tyska tjänstgjorde i en propagandaenhet vid fronten, gick samma öde till mötes som tusentals andra sovjetmedborgare som fick den överallt närvarande säkerhetspolisens misstänksamma ögon på sig oavsett hur lojala de än var. Han dömdes till arbetsläger för sina kätterska funderingar trots att han var en övertygad stalinist.

Sålde ut

Det var inte möjligheterna att skapa en utbredd antinazistisk opposition i Tyskland, och i förlängningen, det sovjetiska folket som Stalin gjorde en otjänst med sin chauvinistiska politik.

I själva verket sålde Stalin och hans regim ut den breda radikaliserings som framkallats av världskriget. En radikaliserings som fick miljontals människor att hoppas på att en rättvisare och bättre värld skulle resa sig ur ruinerna av den som föll i spillror runt omkring dem.

Vid toppmötena i Jalta och Potsdam satte sig Stalin tillsammans med USA och Englands ledare och delade upp världen mellan sig. Churchill gav senare ett belysande exempel – från slutet av 1944 – på hur cyniskt man dividerade om vem som skulle få kontroll över vad:

“Jag skrev ut på ett halvt papper:

Rumäner: Ryssland 90% – de andra 10 %

Grekland: Storbritannien (tillsammans med USA) 90% – Ryssland 10 %

Jugoslavien: 50% – 50%

Ungern: 50% – 50 %

Bulgarien: Ryssland 75% – de andra 25%

Jag föste över detta till Stalin som vid det här laget hört översättningen. Det blev en kort paus.

Därefter tog han sin blåpenna och gjorde en stor kråka på papperet, och gav det tillbaka till oss. Det tog inte längre tid än det tar att skriva ned detta.”

Och Churchill, som skulle deklarerat att han bara hade en princip när det gällde de befriade länderna – *“regering av folket, genom folket på grundval av fria. Allmänna och hemliga val utan påtryckningar”* – fick fria händer att krossa den motspänstiga grekiska motståndsrörelsen och återinsätta en rojalistisk regim som befolkningsmajoriteten inte ville ha.

Men med krigsslutet i sikte började den oheliga allians som kriget påtvingat Hitlers motståndare att knaka alltmer i fogarna. Med det nya supervapnet – atombomben – i bakfickan, började aptiten hos president Truman, vilken tillträtt efter Roosevelt död, också att växa. Skulle det inte vara möjligt att få Stalin mer eftergivlig om man visade tänderna?

Bomb mot Stalin

I det sammanhanget fick den asiatiska krigsskådeplatsen en alldeles speciell betydelse.

Japan hade snabbt hamnat på defensiven efter ett antal spektakulära segrar. I grund och botten saknade Japan helt enkelt tillräckliga resurser att föra ett modernt storskaligt krig som förutsatte stora industriella och teknologiska resurser. Det var en helt annan sak att slå de dåligt utrustade och motiverade kinesiska styrkorna på det kinesiska fastlandet än att besegra en av världens starkaste industriella makter, USA.

När de sista nazityska styrkorna kapitulerade i början av maj 1945 var Japan i praktiken redan besegrad. Dess flyg och flotta var så gott utslagna och dess storstäder och industrier höll på att bombas sönder.

Det insågs också av alla inblandade parter. I juni fick den japanske utrikesministern i uppdrag att närma sig det fortfarande gentemot Japan neutrala Sovjet för att genom dess förmedling få slut på kriget.

Dessa aktiviteter blev snabbt bekanta för USA. Men även oberoende av denna kunskap tydde mycket på att det inte skulle dröja länge eller behövas några större strider för att Japan skulle ge upp.

Det behövdes inga atombomber över Hiroshima och Nagasaki. Japan var redan nere för räkning. Men atombombernas förintande budskap var inte så mycket riktat till de besegrade japanerna som till Stalin.

Och därmed är vi inne på vägen till det kalla kriget...

Molotov-Ribbentrop-pakten

Som en blixtnad från klar himmel offentliggjordes nyheten att Sovjetunionen slutit en icke-angreppspakt med det nazistiska Tyskland den 24 augusti 1939. De Stalin-trogna kommunistpartierna världen över togs fullständigt på sängen eftersom Stalin inte ens brytt sig om att informera deras ledare om vad som var i görningen.

I åratal hade de fördömt de fascistiska diktaturerna och förespråkat bred samling – folkfront kallad – mot fascismen, och så plötsligt, utan någon som helst förvarning, meddelades att Stalin slutit en pakt med Hitler. En pakt som möjliggjorde för den nazistiske diktatorn att inleda det andra världskriget utan att behöva frukta krig på två fronter.

De skulle ha blivit ännu mer förbluffade om de hade hört den skål som Stalin utbringade för Hitler när han med åtskilliga glas vodka firade paktens i Moskva tillsammans med Hitlers representanter, däribland utrikesministern, Ribbentrop: *”Jag är medveten om hur mycket det tyska folket älskar sin Führer; jag skulle därför vilja utbringa en skål för hans hälsa”*.

Efter några veckors förvirrade försök att sitta på båda stolarna – att både mana till kamp mot Hitler och försvara Stalins pakt med honom – föll kommunistpartiernas ledare in i ledet och började fördöma det *”orättfärdiga imperialistiska kriget”* och jämställa de krigförande parterna – om inte rent av urskulda Hitlers ansvar – i fullständig kontrast till sin tidigare hållning där nazi-regimen utpekats som en av de främsta krigshetsarna.

Molotov undertecknar paktens. Bakom honom von Ribbentrop och Stalin

Det franska kommunistpartiet uttryckte frontförändringen på ett mer ”ortodoxt” sätt i en ledarartikel i sitt teoretiska organ *Les Cahiers du bolchevisme*:

”Den enda riktiga politiken för arbetarklassen och det kommunistiska partiet består i en modig kamp mot det imperialistiska kriget, för freden: det gäller att slå mot den franska reaktionen, maktens företrädare, Daladier och hans socialistiska eller reformistiska medansvariga”.

När artikeln publicerades hade det franska kommunistpartiet formellt förklarats upplöst av den forne folkfronts-partnern och dåvarande regeringschefen, Daladier. Det säger för övrigt en hel del om situationen och kommunistpartiernas isolering, att det franska kommunistpartiet, det största i Västeuropa sedan det tyska kommunistpartiet krossats av Hitler, kunde undertryckas utan våldsamma protester från arbetarklassens sida.

Många av kommunistpartiernas medlemmar revolterade dock mot Stalins ”revidering” av den politik som kommunisterna fört sedan 30-talets mitt. Bland annat lämnade 21 parlamentsledamöter det franska kommunistpartiet omedelbart efter paktens offentliggörande. De var bara en del av en våg av avhopp från kommunistpartierna.

Bara början

De som stannade kvar skulle bara ha vetat att pakten bara var början på överraskningarna.

I ett hemligt tillägg till fördraget gav de forna motståndarna varandra fria händer inom de intressezoner de överenskommit om, ”*i händelse av en territoriell-politisk omgestaltning*”, som den cyniska formeln löd.

Efter visst schackrande drogs gränsen mellan de båda intressesfärerna så att de tre baltiska staterna och Finland hamnade inom Sovjetunionens sfär tillsammans med östra Polen. Nazi-tyskland gav också Sovjetunionen fria händer vad gällde Bessarabien.

Lite mer än två veckor efter Hitlers angrepp på Polen marscherade den sovjetiska krigsmakten in i östra Polen, vilket blev den definitiva dödsstöten för det redan uppbrutna och desorganiserade polska försvaret. Den 30 november 1939 gick sovjetiska stridskrafter till angrepp mot Finland efter att förhandlingar om gränsrevideringar brutit samman. Efter flera månaders krig tvingades att den finska regeringen underteckna en hård fred. På våren 1940 besatte sovjetiska styrkor de tre baltiska republikerna Estland, Lettland och Litauen) som ”*på egen begäran*” införlivades med Sovjetunionen.

Under tiden använde Hitler de strategiska fördelar som pakten gett honom på sitt sätt. Efter att krossat Polen kunde han koncentrera sina styrkor i väst. Kriget i väst inleddes med ett strategiskt flankangrepp. Den 9 april ockuperades det neutrala Danmark och tyska styrkor inledde invasionen av det likaledes neutrala Norge, vars militära motstånd var över i början av juni. Då stod Frankrike redan inför nederlaget. Den 22 juni undertecknade Frankrike Hitlers villkor vid en förödmjukande ceremoni i Compiègne-skogen, på samma plats och i samma järnvägs-vagn som vapenstilleståndsvillkoren dikterats för de tyska förhandlingarna i november 1918.

Invasion

På tio månader hade de nazistiska arméerna besekrat sex staters krigsmakter – Polen, Danmark, Norge, Belgien, Nederländerna och Frankrike – och omgestaltat Europas politiska karta. Även om planerna på att krossa Storbritannien fick läggas på hyllan på grund av de uteblivna framgångarna i flygkriget som skulle bana väg för en regelrätt invasion, kunde Hitler – efter ett kortare mellanspel på Balkan – nu koncentrera sina styrkor på det som hela tiden varit hans galna drömmars mål; att krossa Sovjetunionen och skapa *Lebensraum*, livsrum, i öster för det nazistiska imperiet.

I gryningen den 22 juni 1941 gick nazi-arméerna och deras allierade över den sovjetiska gränsen på en front som sträckte sig från Finland i norr till Rumänien i söder. Det skulle ta nästan fyra år för Sovjetunionen att under ohyggliga umbäranden driva bort inkräktarna och slå dem i grunden.

”Vinna tid”

Det var först efter den nazistiska invasionen som Stalin officiellt började påstå att pakten kommit till för att vinna tid, och ge Sovjetunionen ett andrum inför ett eventuellt nazistiskt angrepp.

Men som alltid när det gäller Stalin kan man aldrig vara riktigt säker på vilka argument som dikteras av den politiska situationens behov och vilka som var de verkliga. Så argumentet om att ”vinna tid” kan ha varit en av orsakerna till Stalins beredvillighet att komma överens med Sovjetunionens dödsfiende, men desto märkligare framstår då det faktum att ”andrummet” inte användes till att fullt ut förbereda Sovjetunionen inför en framtida kraftmätning.

Den antifascistiska propagandan stoppades fullständigt. Till och med ordet ”fascist” försvann ur tidningarna. Enligt den forne sovjetiske dissidenten och historikern Roy Medvedev förbjöd säkerhetspolisens högste chef, Lavrentij Berija, till och med vaktposterna i arbetslägren att använda ordet ”fascist” för att skymfa fångarna. Men det var inte bara på ideologins område som knytnäven förvandlades till en vänligt framsträckt hand. In i det sista, till och med bara några timmar före den nazistiska invasionens inledning, levererade Sovjet eftertraktade råvaror till Nazityskland.¹

Kanske man kan se framflyttandet av de sovjetiska gränserna som upprättandet av en slags skydd, en buffert. Men det var ett ”skydd” som visade sig vara av ytterst tvivelaktigt värde. Stalin kunde knappast räkna med något som helst stöd från befolkningen de områden man ockuperat i paktens hägn, för att inte tala om Finland som deltog i kriget praktiskt taget från start på tysk sida. Stalins försök att kuva Finland förstärkte dessutom den allmänna uppfattningen i väst att de sovjetiska stridskrafterna inte var mycket att ta på allvar.

När den öppna kraftmätningen väl var ett faktum togs de oförberedda sovjetiska styrkorna dessutom praktiskt taget på sängen. Stalin vägrade nämligen in i det sista att ta fasta på de stadigt ökande varningarna om ett nazityskt angrepp och låta den sovjetiska krigsmakten förbereda sig på ett angrepp. Det var inte förrän i allra sista stund, när det redan var för sent, som de sovjetiska styrkorna gavs order om att förbereda sig på ett anfall.

Krönet på kortsynt politik

Pakten och dess förödande konsekvenser var i själva verket krönet på den pragmatiskt kortsynta och brutala politik som uttryckte regimens politiska och sociala karaktär, och som funnit sitt främsta uttryck i ”gammelbolsjeviken” och partiets generalsekreterare Josef Stalin. Först hade regimen ställt sig bakom den Nya Ekonomiska Politiken (NEP), som visserligen initierats av Lenin, men av byråkratin getts en så konservativ inriktning att den kom att förstärka riskerna för en kapitalistisk restaurering samtidigt som den ytterligare demoraliserade den av inbördeskriget (1918-21) socialt och politiskt förödda sovjetiska arbetarklassen.

Ställd inför de problem som hans regim själv hade frammanat hade Stalin och hans klick proklamerat den huvudlösa ”Tredje perioden-politiken”. En politik som fått förödande konsekvenser, genom tvångskollektivisering och terror mot de sovjetiska bönderna och en huvudlöst forcerad industrialisering i en grotesk karikatyr av vänsteroppositionens krav på planerad

¹ Om det svenska kommunistpartiet under denna tid, se [Sverges Kommunistiska Parti och 2:a världskrigets första år](#) samt dokumentsamlingen (artiklar ur kommunistpartiets press) [Kommunisterna och Andra världskriget 1939-40](#)

industrialisering. Allt kombinerat med våldsam sekterism; socialdemokratin var nu ”social-fascistisk”, vilket i Tyskland kom att bli starkt bidragande till Hitlers seger 1933.

Den lika blinda folkfrontspolitik som från 1935 ersatte Tredje perioden-politiken hade hjälpt till att bryta den djupa radikaliserings inom arbetarklassen och bana väg för arbetarnas nederlag i Spanien och Frankrike. Istället för att splittra arbetarklassen genom sekteristiska överbud och politiska fantastier var budskapet nu att arbetarklassen skulle alliera sig med den ”demokratiskt sinnade” borgarklassen mot fascismen – som om inte fascismen var en produkt av kapitalismens kriser och den ”demokratiskt sinnade” borgarklassens oförmåga att styra. I Tyskland hade de ”demokratiska” partierna passivt tittat på medan Hitler grep makten och sedan mer eller mindre frivilligt gett upp andan.

Som om inte detta vore nog släppte Stalin under andra hälften av 30-talet loss en våg av terror mot den sovjetiska befolkningen och varje tänkbart och inbillat hot mot hans regim. För Stalin och hans hejdukar räckte det inte med att fängsla och i många fall fysiskt förintia offren, de måste tvingas att erkänna sig skyldiga till absurda anklagelser i stil med kontrarevolutionär verksamhet, sabotage och spioneri åt fascismen.

Bland offren återfanns inte minst flera av landets mest erfarna och framsynta militärer, bl a landets överbefälhavare Tuchatjevskij som gick med på att erkänna sig skyldig till de vansinniga anklagelserna om landsförräderi först när säkerhetspolisen hotade att tortera hans tonåriga dotter.

I händerna på Hitler

Ett av de allra smutsigaste, men minst kända, kapitlen i historien om pakten var Stalins beslut att överlämna fängslade tyska och österrikiska – Österrike hade införlivats med Tredje Riket 1938 – kommunister och socialister till Hitler. De hade ursprungligen flytt undan nazismen till Sovjetunionen för att fångas av den terror som Stalin släppte lös över landet under andra hälften av 30-talet. Enligt Hermann Weber, den kanske främste historikern i fråga om det tyska kommunistpartiet, handlade det om uppskattningsvis ettusen personer som överlämnades i Hitlers händer.

En av de mer kända av dem som Stalin beslöt att överlämna till Tredje riket var Hugo Eberlein, det tyska kommunistpartiets delegat till Kommunistiska Internationalens grundningskongress 1919. Eberlein som gripits av den sovjetiska säkerhetspolisen 1937 avled dock i ett sovjetiskt fängelse innan han skulle ha deporterats.

Det är möjligt att även Heinz Neumann, en av det tyska kommunistpartiets ledare i slutet av 20-talet, skulle ha överlämnats till Gestapo om han inte hade avrättats av den sovjetiska säkerhetspolisen. Hans hustru, Margarete Buber-Neumann, som också gripits av säkerhetspolisen och dömts till fem års arbetsläger som varande ”*samhällsfarligt element*”, överlämnades däremot till Hitlers säkerhetspolis.

I februari 1940 sattes hon på ett bevakat tåg på väg från Moskva till Brest-Litovsk, där SS väntade på henne och hennes 70-talet ofrivilliga medresenärer. Hon internerades i koncentrationslägret Ravensbrück, från vilket hon överraskande frigavs i slutet av april 1945 och lyckades ta sig västerut undan de annalkande sovjetiska trupperna. Om hon fallit i sovjetiska händer hade hon sannolikt skickats tillbaka till Stalins arbetsläger. Att hon suttit i nazityskt koncentrationsläger var inget argument, ty i den sovjetiska säkerhetspolisens ögon var hon fortfarande en kontrarevolutionär brottsling.¹

¹ Margarete Buber-Neumanns vittnesmål [Fånge hos Stalin och Hitler](#) gavs ut på svenska 1948. Det är en bok som fortfarande är väl värd att läsa. Boken finns på marxistarkivet: [Fånge hos Hitler och Stalin](#)

Alexander Weissberg var ytterligare ett av dessa offer för Stalins nya vänskap med Hitler. Han var en österrikisk kommunist och fysiker som 1931 kommit till Sovjetunionen för att ställa sina vetenskapliga kunskaper i sovjetsamhällets tjänst. I samband med de stora utrensningarna hade Weissberg gripits 1937 och anklagats för att tillhört en grupp terrorister som planerat att mörda Stalin.

Trots hård och nedbrytande psykisk tortyr vägrade han att erkänna sig skyldig till de groteska anklagelserna. Eller rättare sagt, så fort han hämtat sig ifrån de psykiska sammanbrott som bristen på sömn och oavbrutna förhör framkallade, tog han tillbaka sina erkännanden. Efter en vädjan från ingen mindre än Albert Einstein förbättrades Weissbergs situation. Men mot slutet av 1939 transporterades han från Kiev, där han hållits fängslad, till Butyrka-fängelset i Moskva.

Den 31 december väcktes Alexander Weissberg tidigt. Han fick bada, fördes därefter till ett klädförråd och fick välja fritt. På eftermiddagen uppsöktes han av en officer i säkerhetspolisen som mot Weissbergs signatur överlämnade ett dokument som förklarade att den rättsliga prövningen av hans fall inställts och att han skulle utvisas från Sovjetunionen till Tyskland. Den överraskade Weissberg förklarade att han inte hade något att göra med den tyska fascismen och bad om lov att få resa till Sverige. Inga vädjanden hjälpte. Han överlämnades i nazityska händer, men lyckades fly och gömma sig i det ockuperade Polen.

Hans Walter David överlevde dock inte. David, som var av judiskt ursprung, emigrerade i mitten av 30-talet till Sovjetunionen från Paris dit han flytt undan Hitler. Trots att han komponerat en födelsedagshymn till Stalins ära greps han 1937 och dömdes två år senare till fem år i sovjetiskt arbetsläger. I början av maj 1940 överlämnades han till de tyska myndigheterna, som när väl förintelsemaskineriet kommit på plats, skickade honom till gaskammaren i dödslägrat Majdanek.¹

Stalins dyrköpta vinterkrig

I november 1939 gick sovjetiska stridskrafter till angrepp på Finland, samtidigt som den sovjetiska regeringen hävdade att det var lilla Finland som provocerat fram ett krig. Men vad som såg ut att bli en promenadseger blev en alldeles för hård nöt för Stalin att knäcka.

Redan före pakten med Hitler i augusti 1939 hade Stalin försökt få till stånd en revidering av gränsen mellan Sovjetunionen och Finland som hade fastställts genom den så kallade Dorpatfreden 1920. I april 1937, när folkfrontspolitik och kamp mot nazism och fascism stod högt på Sovjetunionens officiella dagordning, hade den finske utrikesministern kontaktats av ett sovjetiskt sändebud vid namn Boris Jartsev som hade förklarat att den sovjetiska regeringen såg ett krig med Tyskland som oundvikligt. Därför ville man nu från sovjetiskt håll få till stånd någon typ av militärt avtal som gav Röda Armén möjlighet att ingripa i Finland om Tyskland tänkte utnyttja Finland som uppmarschområde mot Leningrad. Det framgick av diskussionerna med Jartsev att Stalin dessutom förväntade sig att kunna gruppera sovjetiska styrkor i Finland eller få andra militära rättigheter i fredstid. Förhandlingarna gick i stå eftersom den finska regeringen knappast var trakterad av de sovjetiska tankegångarna.

¹ Ännu ett exempel på hur antifascister behandlades i Sovjetunionen är den tyske fysikern Friedrich Georg Houtermans – även han hade flytt från Tyskland 1933 efter Hitlers seger och återbördades 1939. Houtermans överlevde dock och skrev under pseudonymen Frederick Beck, tillsammans med William Godin (pseudonym för en ukrainsk historiker) boken [Stalinismen kastar masken. Utrensningen i Sovjetunionen 1936-39](#) om sina upplevelser i Sovjet under slutet av 30-talet. *Red ann*

Ny framstöt

I början av oktober 1939 gjorde Stalin en ny framstöt. Situationen var nu helt annorlunda. I slutet av augusti hade Stalin slutit en nonaggressionspakt med Hitler, en halv månad senare hade han följt upp paktens genom att invadera östra Polen. Samtidigt som han gjorde sitt nya schackdrag gentemot Finland tvingades de baltiska staterna att skriva under pakter med Sovjetunionen som gav Sovjetunionen militära baser i de tre länderna. (I mitten av 1940 ockuperades de tre länderna av sovjetiska styrkor och införlivades med Sovjetunionen.)

Efter ett första sonderande möte där bl a tanken på en pakt av baltisk modell framförts men fått falla, ställde Stalin de finska förhandlarna inför en rad konkreta krav: För att skydda inloppet till Leningrad ville han få tillgång till en rad finska öar i Finska viken i utbyte mot andra områden. Han ville också hyra Hangö hamn på 30 år för att kunna upprätta en flottbas med kustartilleri där. Vidare ville han flytta gränsen längre åt väster på Karelska näset i syfte att se till att Leningrad hamnade utanför skottvidden för tungt artilleri. Slutligen ville han justera gränsen i norr för att säkra inloppet till den isfria hamnen Murmansk.

I utbyte erbjöd han Finland Repola och Porajärvi-områdena. Totalt skulle Finland få 5 530 kvadratkilometer i kompensation för de drygt 2 600 som de skulle lämna ifrån sig. Dessutom skulle Finland få befästa det dittills demilitariserade Åland, men inte tillsammans med Sverige som de finska myndigheterna övervägt. Enligt Stalin tillhörde Finland Baltikum och inte Norden.

Efter att först ha ställt sig ganska avvisande beslöt den finska regeringen att erbjuda Sovjetunionen en mindre gränsreglering. Men när de finska förhandlarna mötte Stalin den 23 oktober förklarade han att hans krav inte var förhandlingsbara utan utgjorde ett minimum av vad Sovjetunionen ansåg sig behöva.

Efter nya diskussioner i den finska statsledningen återkom förhandlarna med nya eftergifter. På en enda punkt var den finska regeringen inte beredd att göra några som helst eftergifter och det var Stalins krav på att få tillgång till Hangö.

Den 13 november återvände förhandlarna hem utan att ha fått något besked från den sovjetiska sidan. Stalin hade nämligen andra planer på gång.

Upptäppning

Lördagen den 25 november gick en rysk patrull över gränsen och grep och bortförde tre finska gränssoldater. Dagen efter kallades den finske ambassadören friherre Yrjö-Koskinen till den sovjetiske utrikesministern Molotov, som hävdade att finska artillerister samma morgon beskjutit en rysk trupp. Fyra ryska soldater skulle ha dödats och nio sårats. Han krävde att finska trupper omedelbart skulle dras tillbaka 20-25 kilometer från gränsen. När ambassadören föreslog att en partsammansatt kommission skulle undersöka intermezzot vägrade Molotov blankt och upprepade kravet på finskt tillbakadragande.

De finska myndigheterna gjorde en egen undersökning av vilken framgick att man från finsk sida observerat explosioner vid den utpekade platsen på den sovjetiska sidan av gränsen, men att inget finskt artilleri beskjutit platsen. Först 1988 kunde sovjetiska historiker visa att skotten varit en ren provokation från sovjetisk sida.

Vid midnatt den 27 november meddelade Yrjö-Koskinen Molotov resultatet av den finska undersökningen och framförde samtidigt ett förslag från den finska regeringen om ömsesidigt bortdragande av militära förband från gränsen. Molotov avvisade i enlighet med Stalins regi-anvisningar blankt det finska erbjudandet och förklarade att den sovjetiska regeringen sade upp den nonaggressionspakt som varit kraft sedan 1932.

Ställd inför uppgifter om stora truppkoncentrationer på den sovjetiska sidan av gränsen, instruerade den finska regeringen den 29 november sin ambassadör att omedelbart erbjuda ensidigt bortdragande av de finska gränstrupperna. Men innan den finske ambassadören hann framföra den finska regeringens nya erbjudande kallades han till Kreml där Molotov i en medveten skymf lät en underordnad tjänsteman meddela honom att Sovjetunionen avbrutit de diplomatiska förbindelserna med Finland.

När den finske ambassadören invände att han hade ett viktigt budskap från sin regering fick han bara till svar att det inte fanns någon som kunde ta emot det! Till slut lämnade Yrjö-Koskinen i ren desperation sitt budskap på ett bord och återvände hem. Väl hemkommen fick han på radio höra att de sovjetiska stridskrafterna höll på att slå tillbaka finska gränskränkningar.

”Folkregering”

Ur bakfickan plockade Stalin dessutom fram en finländsk ”folkregering” under ledning av den gamle stalinisten Otto Wille Kuusinen. Denna marionettregering kom också att kallas för Terijoki-regeringen efter den plats som valts som dess säte, den karelska staden Terijoki som erövrats av de sovjetiska styrkorna redan den 30 november.

Stalins förstahandsval hade dock inte varit Kuusinen utan annan av ledarna för de finska stalinisterna, Arvo ”Poika” Tuominen. Men för Tuominen som befunnit sig i Stockholm när han beordrades resa till Moskva och av den kurir som överbringade budskapet fick veta att han har var föreslagen som ledamot, till och med statsminister, i en planerad ”finsk folkregering”, blev detta droppen som slutligen fick honom att hoppa av. I brev till ”En finsk arbetarkamrat” förklarade han:

”Ju längre min jakobskamp pågick, desto klarare insåg jag att det inte var fråga om en befrielse av Finlands arbetande folk. Här var det fråga om ett oerhört brott, vilket jag inte kunde vara med om. Jag hade ju i likhet med många av mina likar förklarat för stora arbetarskaror, att vad som skiljer Sovjetryssland från imperialistiska stater är just, att det inte sluter hemliga föredrag och militärallianser bakom ryggen på sitt folk och på de arbetande klasserna i världen. Dess diplomati är öppen och klar och det angriper aldrig andra länder, dess politik är fredspolitik, som i kriget ser ett fruktansvärt brott. Hur skulle vi nu kunna vara med i detta brottsliga spel, hur skulle vi, som själva lärt dem motsatsen, kunna se våra arbetarkamrater i ögonen utan att känna oss som förbrytare.”

Det säger för övrigt det mesta om Kuusinen, att hans före detta hustru Aino, sonen Esa och svärdottern utrensades och spärrades in i Stalins arbetsläger utan att han lyfte så mycket som ett finger för att hjälpa dem. (Esa frigavs på Berias order när det upptäcktes att han var Kuusinens son, men dog kort därefter av tuberkulos som han ådragit sig i fångenskap. Svärdottern dog däremot i ett arbetsläger)

Kuusinens regering slöt omedelbart en ”pakt” med den sovjetiska regeringen och överlät de områden som Stalin begärt till Sovjetunionen i utbyte mot hela Östkarelen. För inhemsk konsumtion snickrade Kuusinen och hans uppdragsgivare ihop ett program som utlovade åttatimmarsdag, utdelning av jord till småbönder och socialisering av banker och bostäder.

Om Stalin räknat med att hans manöver skulle vinna gehör inom den finska arbetarklassen räknade han fullständigt fel. Tvärtom uppnådde han rakt motsatt resultat. Inte så få av dem som kämpat på den ”röda” sidan under inbördeskriget 1918 vände sig mot Stalin och hans uppenbara lakej Kuusinen.

Kamrat Molotov undertecknar vänskapsfördraget mellan Terijokiregeringen och Sovjetregeringen. Genom detta fördrag realiserades "det finska folkets sekelgamla dröm att förena Östkarelen med Finland". Stående kamraterna Zjdanov, Vorosjilov och Stalin samt herr Kuusinen. (Bildtexten är den ursprungliga från sovjetiska nyhetsbyrån TASS)

Ingen promenadseger

Den nationella samlingen stärktes dessutom av att den finska regeringen mycket tydligt klargjorde krigets defensiva karaktär. I ett radiotal på finska, svenska och ryska vände sig den socialdemokratiske utrikesministern Tanner direkt till Molotov och frågade:

"Varför utgjuta blod, så länge andra möjligheter inte blivit tillräckligt prövade? Är ni redo att återuppta förhandlingarna och därmed i praktiken visa att den försäkran som kan läsas på banderoller i Moskva, att Sovjetunionen inte åtrår en handsbredd av andra länders jord, är något annat än reklam?"

Den promenadseger Stalin uppenbarligen räknat med kom fullständigt av sig. De materiellt underlägsna finska styrkorna kämpade med stor skicklighet och tilldelade de materiellt överlägsna sovjetiska invasionsstyrkorna det ena nederlaget efter det andra. Men i det långa loppet skulle Sovjetunionens överlägsenhet i manskap och utrustning avgöra kriget. Än mer som Finland kom att stå praktiskt taget ensamt i den militära kraftmätningen trots alla sympatibevis som bl a resulterade i att Sovjetunionen uteslöts ur Nationernas Förbund den 14 december.

Svensk frivilligkår

De nordiska grannländerna, där sympatin för Finlands sak föga förvånande var stark, såg dock nogsamt till att inte hamna på alltför öppen konfrontationskurs med Sovjetunionen även om man i Sveriges fall mer än tangerade gränserna och många, i synnerhet på högerkanten, ville se en direkt svensk intervention på finsk sida. Sverige som förklarade sig som "ickekrigförande" istället för neutralt, skänkte eller lät finska staten köpa – bl a genom att inköpen finansierades genom lån från svenska staten – krigsmaterial motsvarande nära 1,5 miljarder mark!

En svensk frivilligkår organiserades dessutom i regi av Finlands-kommittén under parollen *"Finlands sak är vår"*. Först iscensattes värvningen mer eller snarare mindre diskret, eftersom den var olaglig enligt svensk lag, men redan den 12 december gav regeringen – som var i full färd med att omvandlas från en koalitionsregering mellan socialdemokraterna och bondeförbundet till en samlingsregering som även inkluderade folkpartiet och högern – tillstånd till värvning och tillät även att militär gavs tjänstledighet för att delta på finsk sida i kriget. Frivilligkåren fick också möjlighet att köpa vapen från den svenska krigsmaktens förråd.

Kåren som finansierades genom Nationalinsamlingen för Finland och industrins insamling Industria omfattade mer än 8 000 svenskar och även flera hundra norrmän – och ytterligare över 4 000 svenskar anmälde sig till kåren men hann inte komma iväg till Finland innan striderna var över.

Chef för frivilligkåren var den pensionerade generalen Ernst Linder, vilken hade deltagit i det finska inbördeskriget 1918 på den borgerliga eller "vita" sidan. Frivilligkåren kom dessutom att anamma den symbol Svenska Brigaden haft på sin fana – de fyra händerna som skulle symbolisera de nordiska ländernas samhörighet – som märke på fältuniformerna. Brigaden som bestått av frivilliga från Sverige hade tjänstgjort på den "vita" sidan i inbördeskriget.

Men i motsats till 1918 var stödet till frivilligkåren utbrett även inom arbetarrörelsen inte minst därför att Stalins regim och kommunisternas (läs stalinisternas) okritiska uppslutning bakom Moskvas alla påbud, hur motsäggande, brutala, lögnaktiga och chockerande cyniska de än var, stött bort många inom arbetarleden. Många fruktade också den verkliga innebörden av exempelvis SKP-tidningens Ny Dags lyriska utsvävningar i början av februari 1940 över det öde som väntade det finska folket, och, varför inte, i förlängningen, Sverige: *"Frihetens morgonrodnad lyser nu över de fattiga byarna i östra Finland. Snart kommer folkmakten att utsträcka sig över hela landet."* Enligt statistiken var också mer än hälften av frivilligkårens personal vanliga arbetare.

På tillskyndan av LO:s ordförande August Lindberg bildades också "Kommittén för arbets-hjälp till Finland" av representanter från bl a LO och arbetsgivarföreningen SAF i syfte att rekrytera civil arbetskraft för att bygga försvarsanläggningar i Finland.

Utöver detta gavs också humanitär hjälp i olika former, bl a anmälde sig tusentals svenska familjer att bli fadderfamiljer åt evakuerade finska barn.

"Målfoto"

Finland utlovades även stöd från Englands och Frankrikes regeringar. Det var dock ett stöd som i grund och botten inte var så allvarligt menat utan mer utgjorde en manöver från de väst-allierades sida i syfte att dels förlänga det finska motståndet och dels få en förevändning att slå mot den strategiskt viktiga svenska malmexporten till Tyskland. En expeditonsstyrka skulle skickas via Nordnorge och det svenska Norrbotten till Finland. På vägen skulle den ta den viktiga utskeppningshamnen Narvik och de svenska malmfälten under "beskydd".

Givetvis uppgav man inte sina verkliga planer när man den 27 december kontaktade de norska och svenska regeringarna för att få tillstånd att förflytta sin expeditonsstyrka genom båda länderna. Men de norska och svenska regeringar tackade utan någon som helst tvekan nej eftersom de västallierades förslag tveklöst skulle dra in båda länderna i det pågående stormaktskriget – det var knappast troligt att Nazityskland och Sovjetunionen bara skulle titta på. Men deras nej gjorde inget större intryck på de västallierade. I januari 1940 var deras planer klara. I mars skulle de första styrkorna i en välutrustad armékår om 150 000 man landsättas i Nordnorge. (Nu kom planernas iscensättande försenas, och Hitler, som fruktade just det som de

västallierade planerade, hann före och ”*vann med ett halvt huvud – det höll på att bli ’målfoto’*” – för att citera den respekterade engelske militärhistorikern Liddell-Hart som tyckte att den allierade upprördheten över den tyska invasionen av Norge innehöll ett väl stort mått av hyckleri.)

Den finska regeringen vägrade å sin sida sätta tillit till de västallierades löften om stöd, i synnerhet som de tenderade att sväva på målet om den utlovade hjälpens storlek och roll. I vilket fall som helst skulle den komma försent för det hårt pressade finska försvaret. Under februari lyckades de sovjetiska stridskrafterna genom en massiv insats bryta igenom den hårt försvarade Mannerheimlinjen som spärrade det Karelska näset, den bästa vägen in i Finland.

För svårsmält

I början av mars lyckades dock den finska regeringen få igång förhandlingarna på nytt. Det var förvisso ett anmärkningsvärt framsteg eftersom det i praktiken innebar att Stalin retirerade från anspråken på att Terijoki-regeringen var landets rättmätiga regering medan den i Helsingfors bestod av ”ursurpatörer”. Men det hårdnackade finska motståndet hade tydligen övertygat Stalin om att Finland var ett alldeles för svårsmält byte.

Men utöver de tidigare kraven begärde han nu att Finland skulle avstå områden i Salla och Kunsamo, hela Karelska näset inklusive Viborg samt den finska delen av Fiskarhalvön. Vidare begärde den sovjetiske diktatorn att en järnväg skulle byggas från Kemijärvi till den finsk-ryska gränsen, något som till den svenska regeringens förskräckelse innebar att en direktförbindelse mellan Sovjetunionen och Sveriges nordgräns skapades.

Efter viss tvekan beslöt den finska regeringen att gå med på de sovjetiska kraven. Den hade i praktiken inget val, efter det sovjetiska genombrottet av Mannerheimlinjen hade den finska krigsmakten försatts i ett desperat läge. Klockan två på morgonen den 13 mars undertecknades fredavtalet i Kreml.

Ställd inför valet att bli sovjetiska medborgare valde den absoluta majoriteten av den karelska befolkningen att lämna sina gårdar och hen och söka sig västerut. Under extrem tidspress evakuerades flera hundra tusen kareler västerut.

Den finska krigsmaktens förluster i döda och sårade uppgick till drygt 70 000. Men Stalin hade betalat dyrt för sitt krig. Uppskattningarna varierar, men enligt Molotov, som lämnade de lägsta siffrorna – vilka är talande nog – skulle nära 50 000 sovjetiska soldater ha stupat och drygt 160 000 sårats, dessutom förlorade den sovjetiska krigsmakten mängder av militär utrustning som föll i finska händer. Sist men inte minst, som Sovjetunionen dyrt skulle få uppleva i samband med Hitlers invasion i juni 1941, då även Finland deltog, kunde inte kriget annat än frammana revanschistiska stämningar.

Och Terijoki-regeringen, vart tog den vägen? Samma fråga restes på de obligatoriska massmöten som arrangerades runt om i Sovjetunionen och där kommunistpartiets agitatorer förklarade att krigets avslutande var ett bevis för Stalins fredsvänliga politik. Partitidningen *Pravda* fick rycka ut och förklara att den uppenbart bortglömda ”folkregeringen” upplöst sig själv till följd av fredsavtalet, så mycket för dess anspråk på att representera det finska folket.

Not om Sveriges Kommunistiska Parti (SKP)

I Sverige utlöste det sovjetiska angreppet en flod av antisovjetisk hets – Ryssland var ju inte bara den historiska arvfjenden, genom Oktoberrevolutionen hade ju Ryssland eller numera Sovjetunionen blivit inkarnationen av allt ont som den svenska borgarklassen kunde tänka sig – och SKP fick sin beskärda del av slevan. SKP gjorde inte saken lättare för sig genom att försvara Stalins politik på ett sätt som fick till och med den lojale stalinisten, politbyråledamot och framtida partiledaren Hilding Hagberg att vid en partikonferens i februari 1940 bekymrat

hävda att *"Ny Dag har faktiskt skrivit som om vi vore ett organ för Molotov mot den svenska regeringen"*.

Partiet hotades inte bara av förbud och utsattes för hårda förföljelser – bl a utsattes partitidningen Norrskensflammas redaktionslokaler för ett attentat i början av mars 1940 och fem människor som befann sig i byggnaden brändes inne – enligt partiets egna siffror förlorade partiet en tredjedel av sina medlemmar, från 19 166 den 1 januari 1939 till 12 004 den 1 januari 1940. Partiet förlorade dessutom två av sina fem mandat i andrakammarvalet 1940.

Sverige under andra världskriget: Stövelslickarna

Det andra världskriget är fortfarande en öm punkt i svensk 1900-talshistoria. Så länge det gick bra för Hitler förde hela etablissemanget från ledande politiker till näringslivet förde en utpräglad anpassnings- och eftergiftspolitik gentemot Europas nazistiska härskares. "Håll dom för fan på gott humör", som utrikesminister Günther drastiskt formulerade inställningen för en av sina medarbetare.

I december 1939 bildades en samlingsregering under ledning av Per-Albin Hansson. De borgerliga och "opolitiska" fick majoritet i regeringen. LO:s och SAF:s ordföranden fick erbjudanden om att ingå i regeringen men tackade dock nej. Denna regering kom att bestå till och med 1945. Genom att ansvaret för politiken kom att axlas av samtliga partier med undantag för det svenska kommunistpartiet (SKP), kom detta att förhindra en förutsättningslös och kritisk debatt om dessa år i flera decennier.

Strategisk betydelse

Samma månad som samlingsregeringen bildades slöts ett handelsavtal med Tyskland som var mycket gynnsamt för det senare. Under större delen av kriget kom merparten av den svenska exporten gå till Tyskland eller av det allierade eller kontrollerade länder. Höjdpunkten nåddes under 1943 då tio miljoner ton järnmalm levererades till Tyskland.

Den svenska järnmalmen och produkter som kullager var av strategisk betydelse för den tyska krigsmakten. Den tyska invasionen av Norge i april 1940 motiverades främst av behovet av att slå vakt om den svenska järnmalmsexporten som hade Narvik i Norge som viktigaste utskleppningshamn.

Men det var inte bara fråga om tyska intressen. När det började gå dåligt för Tyskland ökade kraven från de allierade om att Sverige skulle dra ner sin export av järnmalm och kullager. Officiellt gick man med på det för att istället, med myndigheternas tysta godkännande, börja fiffla med exportuppgifterna för att fortsätta tjäna grova pengar på det alltmer desperata Tyskland. Men man nöjde sig inte med att tänja på statistik och definitioner. SKF satte upp fiskelag på västkusten som smugglade kullager till väntande tyska båtar!

Non olet, pengar luktar inte, sa redan romarna, och det kunde också ha varit en devis för finansfurstarna Wallenberg. De hjälpte till att kamouflera tyska företags verksamhet, de iklädde sig rollen av ägare åt tyska företag och de handlade med värdepapper som nazisterna stulit från sina offer, samtidigt som man var Sveriges officiella förhandlare gentemot de krigförande. Jacob med Tyskland och broder Marcus med de allierade.

Politisk anpassning

Den ekonomiska anpassningen till Tredje riket följdes också av en politisk anpassning. Anti-nazistiska åsikter motarbetades och mer än en ledande politiker talade om att det nog skulle kunna finnas en plats för Sverige i det av Tyskland dominerade Europa.

Inom såväl näringslivet som inom officerskåren fanns dessutom sedan gammalt starka sympatier för Tyskland. Något som givetvis underlättade anpassningen till Tredje riket. Exempelvis kunde den dåvarande överbefälhavaren, Olof Thörnell, mycket väl tänka sig att gå med i kriget mot Sovjetunionen på tysk sida. I en hemlig promemoria till regeringen daterad den 19 juli 1941, dvs bara några veckor efter den tyska invasionen inletts, förklarade han att en ”*tysk seger skulle medföra kommunismens nedslående och vara av oskattbar fördel för vårt lands inre hälsa*”. Thörnell lät till och med utarbeta planer för hur höga svenska officerare skulle ges möjlighet att tillfälligt gå i tysk tjänst för att få vädra krutluk i befälsställning på östfronten.

Den politiska anpassningen följdes av en skärpt övervakning av opinionen. Pressen hölls i stränga tyglar. Bl a drogs syndikalisternas *Arbetaren* in ett fyrtiotal gånger. När den vid ett tillfälle 1940 lät publicera en appell från det Internationella Transportarbetarförbundet om skärpt kamp mot fascismen åtalades tidningens ansvarige utgivare, Birger Svahn. Att Transportarbetarförbundet hade 90 000 medlemmar i Sverige betydde föga.

En raffinerad åtgärd som regeringen tillgrip var det s k transportförbudet. Det innebar förbud mot användande av allmänna kommunikationsmedel för spridning av misshagliga tidningar. Den enda nazisttidning som drabbades av transportförbudet var *Sverige fritt* som hade transportförbud under ett halvår 1942. *Dagsposten* som gavs ut av det högerextremistiska Sveriges Nationella Förbund utsattes däremot aldrig för transportförbud. Den spreds obehindrat på alla officersmässar trots att militärledningen mycket väl visste att tidningen finansierades av Tredje riket. Först efter krigets slut förbjöds spridningen på officersmässarna.

Även litteratur och film drabbades av övervakningen. Mest känt är ingripandet mot revyartisten Carl Gerhard och hans antinazistiska *Den ökända hästen från Troja*. Chaplins berömda film *Diktatorn* – som Hitler faktiskt lär ha sett och som gjorde honom rasande – fick inte visas förrän i november 1945.

Hestapo och Gestapo

Under kriget arbetade den svenska säkerhetspolisen för högtryck. Hestapo som säkerhetspolisen kallades i folkmun efter sin tyska motsvarighet Gestapo, övervakade, registrerade och avlyssnade i stor skala.

Specialregister inrättades i vilka registrerades kommunister, syndikalister, nazister och så kallade Englandsvänner. Registren skulle användas till att internera de olika grupperna om Sverige öppet drogs in i kriget. Efter kriget kunde Sandlerkommissionen, som tillsatts för att studera Hestapos verksamhet under kriget, konstatera att folk ofta hamnat i registren på mycket lösa grunder.

Under kriget avlyssnades 11 miljoner telefonsamtal. Över 40 miljoner brev granskades. Enda undantaget var brev på japanska eftersom tolkar saknades. All post till och från Norrland kontrollerades ”*med hänsyn till den kommunistiska verksamheten*”. Postkontrollen hävdades inte förrän i november 1945, ett halvt år efter Tredje rikets kapitulation.

Men Hestapo gjorde sig förtjänt av sitt öknamn i ytterligare ett avseende. Man samarbetade också med den tyska säkerhetstjänsten. Sommaren 1941 tog den dåvarande chefen för den tyska säkerhetspolisen Reinhard Heydrich emot en delegation från den svenska säkerhetstjänsten. Som följd av besöket började svensk polis att överlämna namn på flyktingar och misstänkta kommunister till den tyska säkerhetspolisen.

Hetsen mot SKP

Hestapo och dess uppdragsgivare i regeringen hade ett speciellt gott öga till det förhållandevis betydelselösa kommunistpartiet, Sveriges Kommunistiska Parti (SKP).

Vid det finsk-sovjetiska krigets utbrott hade SKP troget sina politiska reflexer kritiklöst slutit upp bakom Stalin. När Stalin bildade den så kallade Terijoki-regeringen under den finske stalinistledaren Kuusinen, hade kriget beskrivits i SKP:s tidningar som ett inbördeskrig mellan de finska borgarna och arbetarna. I själva verket slöt majoriteten av det finska folket upp bakom den finska regeringen.

SKP:s hållning kunde inte annat än isolera partiet, som utsattes för en formlig klappjakt. Från LO-ledningen utgick påbud att kommunisterna skulle berövas alla fackliga poster. I många kommuner gick socialdemokrater samman med de borgerliga partierna för att beröva SKP:arna deras inflytande och poster.

I början av 1940 motionerade högern i riksdagen om ”*förbud och upplösning av statsfientliga partier*”. I juni samma år antogs en fullmaktslag som gav regeringen visa möjligheter att förbjuda partier. Lagen kom dock aldrig att användas.

Flamman brändes

På den socialdemokratiske socialministern Gustav Möllers initiativ – han var också ansvarig för Hestapo – genomfördes en landsomfattande polisrazzia mot SKP. 3 000 poliser sattes in för att göra husrannsakan hos över 900 kommunister. Hestapo-chefen Hallgren motsatte sig razzian men Möller hade insisterat.

Kulmen på hetsen mot SKP kom i mars 1940 när SKP-tidningen *Norrskensflamman*s byggnad i Luleå brändes ned och fem personer innebrändes.¹ Den avsky attentatet framkallade i breda kretsar dämpade kampanjen. Men SKP hade skakats om grundligt och förlorat medlemmar och inflytande. Det var först efter partiets kursomläggning efter den nazityska invasionen av Sovjetunionen som SKP kunde börja återvinna mark. Mot slutet av kriget hade det cirka 10 procent av väljarkåren bakom sig.

Arbetsläger

Det är mot bakgrund av denna kampanj som de första av de så kallade arbetskompanierna organiserades. I praktiken handlade det om straffkommendering och internering på politiska grunder.

I Storsien i Norrbotten internerades omkring 300-370 personer vintern 1939-40. I maj 1941 tog arméstaben initiativ till att utöka arbetskompanierna. Som mest planerade arméstaben för 10 kompanier om 3 000 till 3 500 man som skulle samlas ihop på avlägset belägna platser. Mot slutet av 1941 lades dock planerna på is, men först i slutet av 1943 upplöstes de sista enheterna, två arbetsplutoner.²

Marinen höll sig en period med några marinfartyg som karantänplats för kommunister och så kallade ”indisciplinärer”. Det var dock inte bara kommunister som internerades, utan även syndikalister och vänstersocialdemokrater. Överhuvudtaget verkade urvalet ha skett på en höft.

Permittenttrafiken

I juni 1940 begärde den nazistiska regeringen att få transportera trupper och krigsmaterial genom Sverige. Regeringen som tidigare avvisat liknande framstötter med hänvisning till landets neutralitet föll gav nu omgående efter för de tyska kraven.

¹ Mordbranden ägde rum natten till den 3 mars. Av de 5 dödade var 2 barn. Ansvariga för branden var en polis, stadsfiskal Ebbe Hallberg, kapten Uno Svanbom och 3 andra officerare, samt journalisten Gunnar Hedenström på högertidningen *Norrbottens-Kuriren* – *Red*

² Boken [Arbetskompaniet Storsien](#) ger en detaljerad redogörelse för detta arbetsläger

Den norska armén hade kapitulerat och den allierade expeditionskåren hade lämnat Norge. Som det uttrycktes i ett dokument som UD publicerade efter kriget fann den svenska regeringen ”under dessa förhållanden ett avsteg från sin tidigare strikta hållning nödvändigt”.

Permittenttrafiken som skulle pågå till och med augusti 1943 skulle komma att uppta hela tio procent av det svenska järnvägsnätets transportkapacitet. Mer än 2 miljoner tyska soldater och etthundratusen vagnslaster med krigsmaterial transporterades via Sverige.

Varmt tack

Den 22 juni 1941 gick nazisterna och deras allierade till angrepp på Sovjetunionen. Bara några dagar efter invasionens start sände kung Gustav V ett personligt budskap till Hitler via den tyska legationen i Stockholm.

”Kungen ville till Hitler uttala sitt varma tack för att han beslutat att slå ner bolsjevismen, en fara inte endast för Norden utan för hela Europa, och framföra sina varmaste lyckönskningar till de stora framgångar som redan uppnåtts”, återger Maria-Pia Boëthius kungens budskap i sin bok om Sverige och andra världskriget, Heder och samvete. ”Hans folk, meddelade kungen, delade till ojämförligt största delen denna uppfattning och han skulle sträva efter att omvända de ännu tvivlande”.

Samtidigt gick regeringen med på att krigsustrustad tysk division forslades över svensk mark till Finland för att delta i invasionen av Sovjetunionen.

Bara några dagar efter invasionens inledning började transporten av division Engelbrecht. Färdvägen var Charlottenberg-Laxå-Krylbo-Långsele-Haparanda. Hela transporten var avklarad den 12 juli. Då hade 106 tåg innehållande 13 712 fullt utrustade tyska soldater och officerare forslats genom Sverige. I oktober 1940 tilläts till och med en beväpnad SS-bataljon att resa genom norra Sverige.

Även om transporterna av tysk militär upphörde under 1943 på svenskt initiativ, fortsatte transiteringen av godsvagnar. Under 1943 transporterades 1 000 vagnar i månaden till Norge och 700 vagnar i månaden till Finland. Först i september 1944 upphörde dessa transporter.

Men de var inte bara det svenska järnvägsnätet som kom att ställas till tyskarnas förfogande. Även svenska farvatten ställdes till deras förfogande – och svenska örlogsfartyg! De tyska sjötransporterna skyddades av svenska örlogsfartyg. Mellan juli 1940 och oktober 1941 lär cirka 70 tyska fartyg om totalt 420 000 ton ha seglat under svenska marinens beskydd. Enligt obekräftade uppgifter lär dessutom ett antal kusttankers ha ställts till tyskt förfogande för att överskeppa olja och drivmedel till östfronten. En trafik som inte lär upphört förrän 1943.

Den tyska krigsmakten förfogade också över stora lager av livsmedel i Luleå. Dessa vaktades av svenska tulltjänstemän. Enligt en av dem, tullmästare Oscar Simu, kom varorna sjövägen från Tyskland. Simu beräknade att mellan 15 000 och 20 000 tyska soldater i Norge och Finland försörjdes från dessa lager som hölls ytterst hemliga.

Utlämnades

Desertörer från den tyska krigsmakten utvisades konsekvent. Allan Vougt, chefredaktör för Arbetet och gruppleddare för socialdemokraterna i riksdagens dåvarande andra kammare, försvarade vid ett tillfälle dessa utlämningar offentligt. I slutet av 1941 hade en österrikare försökt desertera till Sverige, men hade överlämnats till den tyska krigsmakten som avrättade honom. Vougt förklarade hycklande:

”Det är inte förut känt att dödsstraff inom den tyska krigsmakten tillgripes för desertering. Om så verkligen skett denna gång – vilket som sagt inte är styrkt – har det förmodligen varit för att statuera exempel. Trädgårdsmästaren från Wien blev då ännu ett av krigets miljoner offer. Om

svensk praxis medverkat till ett sådant öde berör det oss svenskar oangenämt, vilket kanske är ett utslag av sentimentalitet, men samtidigt av en riktig och stark känsla att Sverige som neutralt land på alla sätt bör lindra de lidanden kriget vållar.”

Uppllysning till tyskarna

I december 1944 anhölls den extraordinarie byråinspektören i Statens utlänningskommission, Rober Paulsson, som misstänkt för att ha lämnat ut uppgifter ur kommissionens register till en representant för den nazityska underrättelsetjänsten, doktor John Lönngren. Paulsson dömdes till ett års straffarbete, men hans dom ändrades av Högsta Domstolen till 9 månader som dessutom ansågs avtjänade under häktningstiden.

Till saken hör att Paulsson var misstänkt långt innan han greps. Det var först när Lönngren anhölls och uttryckligen pekade ut Paulsson som polisen ingrep mot den senare.

I rätten försvarade Paulsson sig med – vilket säkert bidrog till den milda domen – att hänvisa till ett regeringsbeslut från slutet av 1940 som gav den nazityska beskickningen i Sverige rätt att direkt hos Socialstyrelsen få upplysningar om tyska eller andra medborgare.

Förintelsen

Ett av de smutsigaste kapitlen i anpassningspolitiken var förtigandet av Förintelsen. När nazisterna i krigets skugga beslöt om massförtintelse av judarna, dröjde det inte länge förrän den svenska regeringen blev varse vad som pågick. Bl a fick en svensk diplomat, Göran von Otter, direkt information av en SS-officer, Kurt Gerstein, som var ansvarig för giftgastransporterna till förintelselägren! Gerstein hade sökt sig till SS för att ta reda på vad nazisternas elitkår egentligen sysslade med. Skakad berättade han för von Otter om sina hemska erfarenheter och bad att de svenska myndigheterna öppet skulle avslöja nazisternas massmordskampanj.

Men när von Otter vidarebefordrade de kusliga uppgifterna möttes han av ointresse. Nu var inte Gerstein den enda informationskällan, sakta men säkert hopades uppgifter hos de svenska myndigheterna, främst utrikesdepartementet. Kort sagt, från slutet av 1942 visste regeringen mycket väl att judarna avlivades i speciella förintelseläger.

Den visste och teg!

Vad gjorde då regeringen?

”Det officiella Sverige höll tyst, totalt tyst. Inte en enda gång under kriget informerade regeringen det svenska folket om vad som försiggick... Det finns överväldigande bevis för att regeringen och speciellt UD aktivt sökte förhala, mörklägga eller vägra bekräfta nyheten om utrotningskampanjen.”

Den som skriver detta är historikern Steven Koblik som speciellt studerat det officiella Sveriges hållning till judarna. I sin bok *Om vi teg skulle stenarna ropa* ger han själv ett svar på frågan om varför regeringen teg: *”Främsta syftet med en sådan politik var att undvika störningar i relationerna till Tyskland.”*

Kobliks dom över de svenska myndigheternas inställning är mycket hård:

”Regeringens politik hindrade inte bara den svenska allmänheten från att helt förstå judarnas belägenhet, utan den bidrog också till den allmänna internationella förtegenhet vars verkningar förmodligen var avgörande för den slutliga lösningens framgång.”

Sent omsider

Det var först mot senare delen av kriget när det är uppenbart att Tredje riket är på väg att förlora kriget som regeringskretsarna började att komma på andra tankar. Inte minst därför att de

såg en möjlighet att förbättra sin skamfilade ställning hos krigets blivande segerherrar, de allierade.

Första steget blev att i all tysthet via Röda Korset erbjuda de norska judar som ännu inte deporterats av nazisterna, en fristad i Sverige. Detta initiativ följdes sedan av andra initiativ, bland annat lyckades man rädda merparten av de 8 000 judar som fanns i Danmark. Det mest kända initiativet var dock Bernadotte-expeditionen som ledde till att cirka 21 000 fångar från olika nazistiska koncentrationsläger transporterades till Sverige. Av dessa uppskattas cirka 6 500 ha varit judar.

Det totala antalet judar som fick en fristad i Sverige under kriget uppgick till 45 000. Jämfört med de omkring sex miljoner som mördades är det en ganska blygsam insats, även om många enskilda gjorde storartade insatser. De svenska insatserna härrörde dessutom från senare delen av kriget, när det stod klart att Tredje rikets dagar var räknade. Men till och med då agerade man på Tredje rikets villkor, eftersom ingen av dessa aktioner varit möjliga att genomföra om nazisterna satt sig emot dem.

Operation Barbarossa – Början till slutet för Hitler

På morgonen den 22 juni 1941 gick flera miljoner soldater över den sovjetiska gränsen i vad som är världshistoriens största militära fälttåg: Operation Barbarossa. Det sovjetiska försvaret togs med överrumpling. Inom loppet av några veckor hade de nazistiska stridskrafterna trängt djupt in i Sovjetunionen. Många ansåg att det bara var en tidsfråga innan Sovjetunionen var besekrat.

Det sovjetiska försvaret togs fullständigt på sängen av invasionsstyrkorna och kunde bara bjuda ett splittrat motstånd. Det främsta skälet till att de sovjetiska stridskrafterna överrumplades var att Stalin vägrat tro att en invasion var förestående. Diktatorn som inte litade på någon vägrade nämligen att tro att Hitler skulle gå till angrepp! Konsekvent ignorerade han de varningar om ett nära förestående tyskt angrepp som strömmade in från alla håll. Han betraktade istället uppgifterna som provokationer och falsk information. Något som fick till följd att hans underhuggare inte vågade ta några egna initiativ.

Det var först några timmar före det tyska angreppet som order om att höja beredskapen gick ut till de styrkor som var förlagda längs västgränsen. Men samtidigt beordrades de att inte besvara några provokationer. Inte märkligt stod många officerare helt handfallna inför det tyska anfallet: *"Vi är angripna! Vad skall vi göra?"*, frågade de sina överordnade, budskap som uppfångades av den tyska signalspaningen.

När angreppet väl var ett faktum vägrade Stalin först att tro att tyskarna verkligen inlett en invasion i stor skala. När det väl stod klart för honom att kriget börjat gick han praktiskt taget under jorden. Under åtskilliga timmar, enligt vissa källor flera dagar, stod den extremt centraliserade diktaturen helt utan ledning. Något som bara kunde underlätta tyskarnas inledande framgångar. Han var uppenbarligen helt lamslagen. Han hade också skäl att vara det eftersom han mer än någon annan var ansvarig för att den nazistiska invasionen blivit möjlig.

Inte nog med att den extremt sekteristiska politik han dikterat för kommunistpartierna i slutet av 20-talet underlättat för Hitler att gripa makten. Genom att i augusti 1939 sluta en icke-angreppspakt med den nazistiske diktatorn till priset av att få lägga beslag på de baltiska staterna, gjorde han så att Hitler fick ryggen fri i kampen med England och Frankrike.

Till detta kom att de jättelika utrensningar han iscensatt för att trygga sin personliga diktatur, förött den sovjetiska krigsmakten och försenat dess taktiska och tekniska utveckling. Många av de vapen som skulle vinna tyskarnas motvilliga respekt hade redan börjat tas fram när

kriget började. Utrensningarna förlamade dessutom det sovjetiska samhället. Ingen i ansvarig ställning vågade ta några självständiga initiativ. De män som ersatt de som utrensats var antingen oerfarna eller som marskalkerna Vorosjilov och Budjonij, helt enkelt inkompetenta.

Hitlers allierade

Stalin lär ha återtagit kommandot han, med en sovjetisk historikers ord, ”deserterat” ifrån, först sedan han uppsökts av några av sina underhuggare i politbyrån som ville ha direktiv om vad de skulle göra.

Under de första veckorna efter invasionen såg det ut som om de nazistiska arméerna som ryckte fram i tre stora kilar skulle upprepa sina dittills exempellösa framgångar. I norr hade de dessutom stöd av den finska armén som ville ta revansch för nederlaget i det så kallade vinterkriget 1939-40, då Stalin invaderade Finland för att få till stånd en revidering av den finsk-sovjetiska gränsen.

Finland var inte den enda av Tredje rikets allierade som deltog i kriget. Förutom Finland, deltog italienska, ungerska, rumänska, kroatiska och slovakiska stridskrafter, samt en spansk division, i kriget på nazisternas sida. Utöver dessa styrkor tillkom sedermera en brokig skara av stridskrafter, bland annat en rysk ”befrielsearmé” under Andrej Vlasov, en bondeson som blivit general under Stalin. Denna armé kom dock aldrig att spela någon betydelsefull roll.

Även den svenska samlingsregeringen med socialdemokraten Per-Albin Hansson i spetsen bidrog till invasionen genom att tillåta att tyska soldater, vapen och utrustning transporterades genom Sverige till den finska fronten. I Luleå inrättades en stor tysk depå av förnödenheter och material. Den svenska marinen användes till att eskortera tyska transportfartyg på väg till och från Finland. Sverige spelade också en viktig roll för den nazistiska krigsindustrin genom stora leveranser av järnmalm och kullager. Bland överheten var sympatierna övervägande på Hitlers sida. Bara några dagar efter det tyska angreppet sände Gustav V ett personligt budskap till Hitler via den tyska legationen i Stockholm.

*”Kungen ville till Hitler uttala sitt varma tack för att han beslutat att slå ner bolsjevismen, en fara inte endast för Norden utan för hela Europa, och framföra sina varmaste lyckönskningar till de stora framgångar som redan uppnåtts”, återger Maria-Pia Boëthius kungens budskap i sin bok om Sverige och andra världskriget, *Heder och samvete*. ”Hans folk, meddelade kungen, delade till ojämförligt största delen denna uppfattning och han skulle sträva efter att omvända de ännu tvivlande”.*

Stora framgångar

I mitten av juli erövrade tyskarna Smolensk och hade därmed tillryggalagt två tredjedelar av vägen till Moskva. Mer än en miljon sovjetiska soldater hade tillfångatagits. Invasionsstyrkornas framgångar berodde inte minst på de ständiga missgreppen från den sovjetiska ledningens sida. Stalin överskattade både sin egen förmåga som befälhavare och de överrumplade sovjetiska stridskrafternas förmåga att mäta sig med den väl förberedda och krigsvana motståndaren. Istället för att för erkänna verkligheten och övergå till en utpräglat defensiv krigföring för att vinna tid till att reorganisera de hårt drabbade sovjetiska stridskrafterna, förvärrade han bara situationen genom utfärdade order som inte hade mycket med det faktiska läget att göra. Mer än en armé inringades och förintades till följd av Stalins ingripande.

Efter ett kort tag ansåg de flesta bedömare i väst att det bara var en tidsfråga innan Sovjet var besegrat. I Washington rapporterade försvarsminister Stimson till president Roosevelt att *”Tyskland kommer att vara fullt upptaget med att besegra Ryssland under minst en månad och allra högst tre månader!”*. Men både de och Hitler misstog sig grovt. Det var i själva verket den sovjetiska krigsmakten som i slutändan skulle vinna kriget åt de allierade genom

att krossa huvudparten av Hitlers krigsmaskin. De underskattade Sovjetunionens förmåga att återhämta sig och den enorma förslitning som de jättelika fälttåget utsatte den tyska krigsmakten för.

Terror

Inte minst underskattade de effekterna av nazisternas terror. Till att börja med hade faktiskt många, i synnerhet på landsbygden, hälsat invasionsstyrkorna som befriare. Många tvångskollektiviserade bönder hoppades att tyskarna skulle upplösa kollektivjordbruken och öppna kyrkorna, och många ukrainare, vitryssar och balter hoppades på att de skulle få skapa egna statsbildningar.

Den allmänna förhoppningen var att det äntligen skulle bli slut på terrorn. Men det skulle snart visa sig att de bedrog sig. Nazisterna var ännu brutalare än stalinisterna, inpyrda som de var av den rasistiska övermännisko-ideologin. I de framryckande förbandens spår följde naken terror i form av så kallade *Einsatzgruppen* ur SS med order att avrätta alla judar och kommunister.

Kriget mot Sovjet skulle vara ”*ett utrotningskrig*”, förklarade Hitler för sina generaler redan före invasionen. Miljoner sovjetmedborgare, såväl civila som krigsfångar deporterades till rent slavarbete i väst, allt medan de ockuperade territorierna utsattes för systematisk plundring. Inte ens de hatade kollektivjordbruken upplöstes utan utnyttjades av ockupationsmakten.

Rasismen var inbyggd i det nazistiska systemet, men i och med invasionen av Sovjet mångfaldigades den rasistiska hetsen i syfte att underblåsa föraktet och hatet mot sovjetmedborgarna. Både soldater och civila överöstes med broschyrer som förklarade att ryssarna var Untermenschen, undermänniskor. I en dagorder till krigsmakten deklarerade Hitler att ”*fienden består inte av soldater utan i stor utsträckning av vildar*”.

Slaget om Moskva

I oktober såg det ut som om tyskarna tillkämpat sig fri passage till Moskva. Då hade Hitler redan offentligt förklarat att de sovjetiska stridskrafterna var besegrade och gett order om att förberedelser skulle göras för den tyska krigsmaktens demobilisering. Genom en enorm kraftsamling som sträckte sig ända bort till Sibirien lyckades den sovjetiska krigsmakten dock gå till motangrepp och driva tillbaka tyskarna som nu var rejält uttröttade efter den långa framryckningen.

Till sin hjälp hade den sovjetiska krigsmakten dessutom den hårda vinterkylan. De tyska stridsvagnarna och allt övrigt motoriserat material frös fast i vinterkylan. Det var så kallt att vapnen frös fast i de tyska soldaternas händer. Oförberedda på vinterkrig höll den tyska krigsmakten på att kollapsa i snödrivorna. Det som räddade den var dels Hitlers vägran att inlåta sig på en allmän reträtt som lätt kunde ha urartat till en panikartad flykt och de enorma förluster de sovjetiska stridskrafterna dittills utstått.

Även om Hitler inte lyckades inta Moskva lyckades han innesluta Leningrad i ett järngrepp. Från augusti 1941 till januari 1944 var Leningrad nästan så gott som inneslutet. När kriget började hade Leningrad tre miljoner invånare. Även om många med tiden kunde evakueras, kom belägringen att kosta 800 000 människor livet till följd av hunger, sjukdomar och inte minst tyska bombningar och artilleribeskjutning.

Hitler lyckades behålla initiativet under 1942, men utan att nå några avgörande framgångar. Tvärtom banade han väg för den första stora militära katastrofen genom att till varje pris försöka behålla Stalingrad som de tyska stridskrafterna trängt in i september. Innesluten och decimerad av såväl sovjetarmén som av den extrema kylan gav resterna av den sjätte armén upp i månadsskiftet januari-februari 1943. Då hade 70 000 tyskar stupat eller frusit ihjäl i

Stalingrads ruiner. Hitler vägrade in i det sista att tillåta reträtt. Både materiellt och moraliskt blev nederlaget ett mycket hårt slag för tyskarna.

I själva verket höll Hitlers reserver på att ta slut. Genom att minska förbandens storlek kunde han skapa sken av att fortfarande vara i besittning av stora styrkor. På våren 1943 hade dock många tyska divisioner knappt hälften av de män och vapen de egentligen skulle ha haft. Men det var först på sommaren 1943 som Hitler helt förlorade initiativet på östfronten genom nederlaget vid Kursk, i vad som var världens största pansarslag. Från och med nu befann han sig på defensiven i öst.

Då hade Hitler också redan spelat bort möjligheten att dra sig ur kriget på östfronten och kanske rädda den nazistiska regimen. I juni hade Stalins utrikesminister Molotov i största hemlighet sammanträffat med sin nazistiske motsvarighet Ribbentrop i Kirovograd för att diskutera hur kriget skulle kunna avvecklas. Molotov hade krävt att Sovjetunionens för- krigsgräns skulle återställas men naziregimen var inte beredd till några större territoriella eftergifter.

Sovjetisk återhämtning

Det som möjliggjort Sovjets snabba återhämtning efter de förödande nederlagen under 1941 var inte så mycket hjälpen från de västallierade som den enorma industriella mobilisering som kriget utlöste. Allt eftersom de tyska spjutspetsarna trängde in försökte de sovjetiska myndigheterna frenetiskt att evakuera viktiga industrier. I slutet av 1941 hade 1 500 företag monterats ned, förflyttats österut och monterats upp på nytt. Minst lika viktiga var de initiativ som sovjetstaten tagit tidigare för att skapa nya industriregioner bortom Ural.

Sakta men säkert drevs de tyska styrkorna tillbaka. De sovjetiska styrkorna var nu inte bara materiellt och tekniskt överlägsna, deras befälhavare hade lärt av sin motståndare och blivit de tyska generalerna fullt jämbördiga. Till detta kom att den tyska krigsmakten allvarligt handikappades av Hitlers ingripanden. *"Alla tider störste fältherre"* som han kallade i den nazistiska propagandan hade nu övertagit den direkta ledningen av krigsmaktens operationer sedan flera av dess ledande generaler hamnat i onåd.

Det verkade nästan som om Stalin och Hitler bytt roller med varandra. Nu var det Hitler som överskattade både sin egen förmåga som befälhavare och de tyska stridskrafternas kapacitet. Istället för att för erkänna verkligheten förvärrade han bara situationen genom att halsstarrigt vägra tillåta sina befälhavare att föra ett flexibelt försvar. På sätt och vis var det tur, eftersom de tyska befälhavarna mer än en gång bevisade att de kunde slåss med stor skicklighet även i underläge bara de gavs handlingsutrymme.

Stalinistisk terror

De militära framgångarna till trots, med största sannolikhet bidrog dock den stalinistiska diktaturen till att förlänga kriget. Under det första världskriget hade den ryska revolutionen och bolsjevikernas budskap om fred och arbetarsolidaritet banat väg för den tyska novemberrevolutionen 1918. Den hade störtat det tyska kejsardömet och gjort slut på kriget innan den nedkämpats av borgarna och höger-socialdemokratin. Drygt ett kvartsekel senare kunde inte den sovjetiska propagandans högljudda tyskfiendlighet och den sovjetiska krigsmaktens brutala framfart mot de tyska krigsfångarna och civilbefolkningen få någon annan effekt än den som den nazistiska terrorn fått på den sovjetiska befolkningen: att många tyskar desperat slöt upp bakom den nazistiska diktaturen.

De dagar var dock för länge sedan förbi då sovjetregimen satte den internationella arbetarklassens intressen främst. För att inte tala om de sovjetiska arbetarnas intressen. Dessa kommenderades att pressa ut den sista svett滴pen till försvar av den byråkratiska regimen

utan att få något i gengäld. Knotade de över långa arbetsdagar, dålig föda och bristfällig inkvartering hamnade de i händerna på säkerhetspolisen.

Till och med hela folkslag drabbades av Stalins misstro. Sammanlagt fördrevs minst en halv miljon människor från sina traditionella hembygder: Volgatyskarna deporterades 1941; karatjaierna i oktober-november 1943; kalmuckerna i december 1943; tjetjenerna och ingusjerna i februari; krimtataterna i maj 1944 och mesketerna i november 1944.

Inte ens vid fronten upphörde terrormaskineriet. Missnöjda soldater och officerare riskerade att hamna i klorna på säkerhetspolisen och avsluta kriget i något av de otaliga arbetslägren. Till och med soldater som lyckats fly eller befriats från nazistiska fångläger utsattes för ingående förhör och riskerade att skeppas vidare till sovjetiska fångläger.

Tredje rikets sammanbrott

Under 1944 fördrevs tyskarna slutgiltigt från sovjetisk mark. Samtidigt öppnades en andra front av de västallierade genom invasionen av Frankrike i början av juni 1944. Den ena efter den andra av Hitlers allierade störtades, drog sig ur kriget, eller bytte sida. Samtidigt började verklighetsflykten i den nazistiska ledningen ta sig groteska proportioner. Hitler drömde om nya vapen och hoppades på ett mirakel medan flera av hans närmaste män började skicka ut trevare om separatfred med de västallierade.

De av hans generaler som började se skriften på väggen iscensatte ett desperat men misslyckat försök att mörda honom och störta hans regim. Som genom ett under undkom dock Hitler bombattentatet den 20 juli 1944. Även om han tog en fruktansvärd hämnd på de militära konspiratorerna närmade sig slutet obevekligt.

I slutet av april 1945 inneslöt Röda armén Berlin, där Hitler beslutat sig för att stanna. Han hade nu insett att kriget var definitivt förlorat. I sin vanmakt förklarade han att det tyska folket förrått honom och beordrade att den återstående tyska industrin och infrastrukturen skulle förstöras. Den 30 april begick han självmord i sin bunker, bara några dagar senare var kriget över.

Kriget hade inneburit fruktansvärda lidanden för det sovjetiska folket. Det beräknas att Sovjet förlorade 20 miljoner människor. Till detta kom att stora delar av västra Sovjet hade förhärjats av kriget. Inte minst berodde förödelsen på den retirerande tyska arméns systematiska förstörelse av viktiga industrier och andra anläggningar.

Segern över nazismen befriade Europa från en fruktansvärd diktatur, men den infriade inte de utbredda förhoppningarna om att en ny och bättre värld skulle resa sig ur ruinerna. Inom kort skulle det gräl som blossade upp mellan USA och Sovjet på nytt föra världen till randen av ett världskrig.

Hiroshima och Nagasaki – Början på det Kalla kriget

Ena sekunden var det en varm och molnfri morgon. Nästa sekund var det ett brinnande inferno där de överlevande stapplade omkring täckta av blod och nästan nakna.

-Vad hade hänt!? Vad hade hänt!?

”En kvinna gick omkring som i en dimma. Hennes ansiktshud var avskalad och hängde från underkäken”...”Under bron flöt en kvinna med ansiktet upp, blod strömmade ur ett djupt hål i hennes bröstorg”...”vi föll sprattlande till marken. När jag reste mig upp upptäckte jag att jag snubblat över en mans huvud. 'Ursäkta mig, ursäkta mig', ropade jag hysteriskt. Det kom inget svar. Mannen var död. Huvudet tillhörde en ung officer vars kropp krossats under en massiv port.”

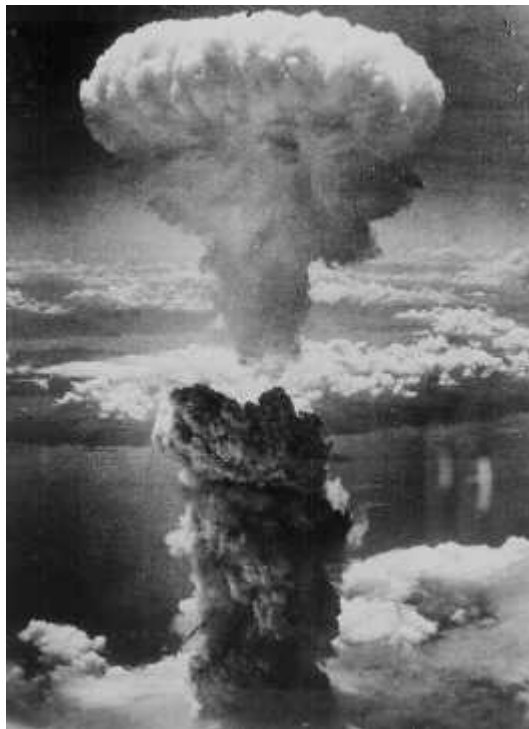
Minnesbilder från Hiroshima på morgonen den 6 augusti 1945. Klockan var ännu inte ens halvnio. Exakt kvart över åtta hade den flygande fästningen *Enola Gay* släppt sin dödliga last

över Hiroshima, en stad med 343 000 invånare. Tre dagar senare upprepades samma inferno i Nagasaki som hade 250 000 invånare. Kärnvapenåldern hade inletts.

Undersökningar av bland annat det japanska Rådet mot atom- och vätebomber uppskattar att ungefär 200 000 människor dödades i Hiroshima och 122 000 i Nagasaki. Andra källor uppger lägre siffror. Hur många som verkligen förintades eller dog av bombernas dödliga efterräkningar kommer vi nog aldrig att få reda på. Fortfarande dör människor som senkomna offer för kärnvapnens premiär i augusti 1945.

Kallblodigt överlagt

Några dagar efter bombningen av Nagasaki gav Japan upp. Kärnvapeninsatsen uppfattades av många som avgörande för att besegra Japan. Betänkligheter bemöttes med att kärnvapnen ”förkortade kriget” och inte minst ”sparade liv” i ett krig som redan kostat så mycket i människoliv. Amerikansk militär hade räknat med att en invasion av själva Japan skulle kosta mellan en halv till en miljon liv.

Atombomben över Hiroshima

Idag vet vi att bomberna över Hiroshima och Nagasaki inte behövdes för att besegra Japan. Och vad mera är: Det är inte efterklokhet som leder till en sådan slutsats. De politiska och militära ledarna i USA kom fram till denna slutsats före det att ordern gavs om att kärnvapen skulle sättas in. Utplånandet av hundratusentals människor var inget ”strategiskt misstag”, det var en kallblodigt överlagd handling.

Redan i juni-juli 1945 var USA:s ledning medveten om att Japan ville kasta in handduken. I mitten av juli hade det japanska högsta krigsrådet gett utrikesministern Togo i uppdrag att kontakta Sovjetunionen (som då fortfarande var neutralt i förhållande till Japan) ”med perspektiv på att avsluta kriget om möjligt i september”.

De enda betänkligheter som låg i vägen för en japansk kapitulation var kravet på en ovillkorlig kapitulation och förändring av det kejsrerliga regeringssystemet. Men president Truman hade redan antytt för sina medarbetare att han kunde tänka sig att modifiera kraven för att

underlätta en japansk kapitulation. Gar Alperowitz, en amerikansk historiker och statsvetare konstaterar:

”På så vis hade de båda regeringarna i juli nått fram till en plattform för att avsluta kriget – och presidenten visste det.”

Hamrade sönder

Japan var på väg att ge upp. Det behövdes inga kärnvapen för att driva fram ett snart krigsslut. Allt som behövdes var lite tålamod. Samtidigt hamrade amerikanskt flyg sönder stad efter stad på de japanska öarna utan att stöta på något motstånd. I november 1944 hade det första anfallet med brandbomber genomförts mot Tokyo. I början av mars 1945 dödades omkring 125 000 Tokyo-bor i den eldstorm som iscensatts av de amerikanska bombplanen. I slutet av maj drabbades Tokyo på nytt efter att flera andra japanska storstäder utsatts för liknande terrorangrepp.

I själva verket var Japan så gott som försvarslöst. Flyget och flottan var praktiskt taget utslagna. Den stora armén på det kinesiska fastlandet var oförmögen att bidra till hemlandets försvar eftersom alla förbindelser var avskurna och kontrollerades av USA:s mäktiga vapenarsenal. Varför sattes då kärnvapen in?

Ta död på

Kort efter Hitlers arméer invaderat Sovjetunionen i juni 1941 förklarade den blivande presidenten Truman i en tidningsintervju att *”ifall vi ser att Tyskland vinner kriget borde vi hjälpa Ryssland och ifall Ryssland vinner borde vi hjälpa Tyskland och på det sättet låter [vi] dem ta död på så många som möjligt.”*

Sett mot vad som hände därefter låter Trumans råd kanske groteskt. Men Truman var inte ensam om sin fientlighet mot Sovjetunionen. Den delades av den absoluta majoriteten av det amerikanska etablissemanget. Kriget hade gjort USA och Sovjetunionen till allierade. Men när det yttre trycket föll bort genom Hitlerväldets sammanbrott under det första halvåret 1945 och Japans säkra nederlag, kom den grundläggande fientligheten mot Sovjetunionen och allt vad det uppfattades stå för, åter upp till ytan. Och då handlade det inte så mycket om fiendskap gentemot Stalins polisdiktatur som det faktum att Sovjetunionen var ett samhälle stängt för de ”fria marknadskrafternas” framfart.

I andra världskrigets slutskede framstod Stalins Sovjetunion – trots diktatorns kompromissvillighet gentemot borgerligheten i väst – som det största hindret för USA:s ambitioner och planer i både öst och väst. Och det är här kärnvapnen kommer in. Genom att påskynda en japansk kapitulation och samtidigt demonstrera USA:s nya och förintande vapen hoppades Truman och hans närmaste medarbetare att få Sovjetunionen *”mer hanterbart”*.

Det krassa skälet till att man ville påskynda den väntade japanska kapitulationen var det faktum att Sovjetunionen åtagit sig att gå in i kriget mot Japan i början av augusti. Om man kunde uppnå ett snabbt och drastiskt avgörande skulle USA inte behöva ta hänsyn till Stalin vid utformningen av sin ockupationspolitik i Japan. Byrnes, en av Trumans rådgivare och en av nyckelpersonerna i hans administration, beskrevs som *”mycket angelägen om att få slut på den japanska affären före ryssarna går in...”*.

Samme Byrnes meddelade för övrigt Leo Szilard, en ledande vetenskapsman bakom kärnvapnens tillkomst, att det inte var nödvändigt att använda bomberna mot Japan för att vinna kriget. Enligt Szilard var Byrnes åsikt *”att våra innehav och demonstration av bomben skulle göra Ryssland mer hanterbart i Europa”*.

Den 6 augusti föll den första bomben över Hiroshima, den 8 augusti gick sovjetiska styrkor till angrepp mot de japanska styrkorna i norra Kina, den 9 augusti fälldes den andra bomben över Nagasaki och den 15 augusti meddelade den japanske kejsaren över radio att Japan gav upp. I september inledde amerikanska styrkor ockupationen av Japan efter att USA avvisat sovjetiska krav på deltagande i ockupationsregeringen med motiveringen att Sovjetunionens krigsinsats varit alltför ringa.

Man kan inte annat än instämma i fysikern och nobelpristagaren Patrick M S Blacketts åsikt:

”Fällandet av atombomberna var inte så mycket den sista militära handlingen i det andra världskriget som den första handlingen i det kalla diplomatiska kriget med Ryssland.”

Den förrådade befrielsen

I början av maj 1945 gav så äntligen de sjabbiga och uttröttade resterna av Hitlers förr så arroganta krigsmakt upp. Fred i Europa! jublade tidningarnas löpsedlar och möttes av ett glädjerus. Äntligen! Äntligen var fem år av förhärjande krig över. Äntligen var nazismen krossad. Äntligen var freden vunnen! Men vad var det för slags fred egentligen?

Hos miljontals människor över hela Europa hade den cyniska kohandel som banat väg för kriget och inte minst kriget självt, skapat en önskan om att en bättre och rättvisare värld skulle födas ur nazismens nederlag. Det är sant att dessa förhoppningar inte alltid tog sig uttryck i genomtänkta program eller medvetna politiska handlingar. Oftast tog de formen av vaga drömmar om en mer rättvis och jämlik värld där människor kunde leva i fred med varandra. Ofta ledde de till en glorifiering av de Tre stora, som USA:s president Roosevelt, Englands premiärminister Churchill och Sovjetunionens diktator Stalin kallades. Men dessa förhoppningar skulle snabbt komma på skam genom de tre segrarmakternas försorg.

Segrarna hade inte för avsikt att använda sin seger till att genomföra en långtgående politisk storstädning. Vid toppmötena i Jalta och Potsdam delade de cyniskt upp världen emellan sig i de intressesfärer som i stort ägt bestånd fram till de stalinistiska diktaturernas sammanbrott i slutet av 80-talet och början av 90-talet.

När Sovjetunionen 1968 satte in Warszawapaktens stridsvagnar i Tjeckoslovakien för att strypa den reformvänliga regimen, så gjorde man det efter att bland annat ha skaffat sig försäkringar från väst om att överenskommelserna från 1945 fortfarande gällde. De sovjetiska ledarna visste att det skulle bli protester mot invasionen, men de var också ganska säkra på att så mycket mer skulle det inte bli. Tjeckoslovakien låg ju inom deras erkända intresseområde.

Det grekiska inbördeskriget

För Greklands del ledde dessa överenskommelser till att den grekiska motståndsrörelsen krossades av Churchill. Den nationella befrielsefronten, EAM, hade bildats av det grekiska kommunistpartiet 1941 och vuxit till en massrörelse som 1944 räknade två miljoner medlemmar i ett land som bara hade sju miljoner invånare.

Under slutskedet av den nazistiska ockupationen hade EAM och dess befrielsearmé ELAS, kontroll över två tredjedelar av landet och utgjorde därmed den självklara utgångspunkten för uppbygget av efterkrigs-Grekland. Men Churchill ville annorlunda. De engelska trupperna som skickades till Grekland fick till uppgift att ”befria” landet från EAM. I början av december 1944 öppnade engelska soldater eld mot en massdemonstration i Aten som protesterade mot avväpnandet av ELAS. I de hårda strider som följde på denna massaker drevs ELAS på reträtt och i februari 1945 slöts ett avtal mellan den brittiskstödda regering som bildats och EAM. ELAS tvingades lägga ned sina vapen.

I det engelska parlamentet påstod Churchill helt fräckt att de engelska aktionerna motiverats av att *”ett litet men välustrustat kommunistiskt parti utövade ett terrorvälde över hela landet”*. Det var naturligtvis lögn från början till slut. Ironiskt nog hade kommunistpartiet KKE välkomnat *”Storbritanniens tappra söner, vår frihetsälskande bundsförvant”*. En korrespondent för den amerikanska tidningen *Chicago Sun* berättade att han hört demonstranter i den demonstration som slutat i en massaker ropa: *”Länge leve Churchill! Länge leve Roosevelt! Ned med Papandreou! Ingen kung!”*. Papandreou var den brittiskstödda grekiska regeringschefen.

Grekiska motståndskämpar

Motsägelserna i KKE:s politik bottnade inte i ledarnas sinnesförvirring. Det var bara det logiska uttrycket för det staliniststyrda partiets försök att klara av den halsbrytande balansgången mellan att å ena sidan försvara Stalins politik – han hade ju gett Churchill fria händer i Grekland – och samtidigt försöka försvara sina egna intressen i en situation när själva dess inflytande och existens stod på spel. Troget sina djupt rotade reflexer kapitulerade kommunistpartiet inför Stalins politik. De som vägrade att kapitulera uteslöts. En av dem som drabbades av detta öde var Aris Veloukhtiotis som av partiet anklagades för att ha varit agent åt Greklands ”starke man” före kriget, Metaxas.¹

Italien

Men det var inte bara i Grekland som Stalins politik gav USA:s och Englands ledare fria händer att slå vakt om sina intressen på de folkliga förhoppningarnas bekostnad. Denna politik som drivits konsekvent från det att alliansen mellan Roosevelt, Churchill och Stalin tagit sin början efter den nazistiska invasionen av Sovjet 1941, ledde i Italien till att det italienska kommunistpartiet ställde sig bakom den misskrediterade Badoglio-regeringen.

När Mussolini störtats i en fascistisk palatskupp i juli 1943 hade han ersatts av marskalk Badoglio. I september hade Badoglio slutit vapenstillestånd med de allierade. Trots det utbredda misstroendet mot marskalken ställde sig USA och England bakom honom. I mars 1944 erkändes hans regering dessutom av Stalin. Månaden därpå återvände kommunistledaren Togliatti hem från sin långvariga landsflykt och förklarade att kommunistpartiet skulle ansluta sig till Badoglios regering. Genom det inflytande kommunistpartiet vunnit i

¹ Mer om inbördeskriget i Grekland, se [Kontrarevolution – myt och verklighet i Grekland](#) av Todd Gitlin – Red

motståndsrörelsen kunde det agera broms för de utbredda kraven på långtgående sociala reformer och förmå motståndskämparna att låta sig avväpnas.

Frankrike

Samma historia upprepades i Frankrike. Mellan juni och november 1944 befriades Frankrike från den nazistiska ockupationsmakten. Fördrivandet av nazisterna var inte enbart ett verk av de engelska och amerikanska arméerna. I flera städer reste sig arbetarna. Där ockupationsmakten flytt sin kos tog befolkningen över förvaltningen. Fabriker ockuperades och folkdomstolar sattes upp för att döma dem som samarbetat med nazisterna.

Med sig i bagaget för de allierade invasionsstyrkorna general Charles de Gaulle som etablerat sig som ledare för det ”Fria Frankrike” och såg som sin uppgift att säkerställa den borgerliga ordningen.

I september kokade Frankrike. En reporter, Alexander Uhl, rapporterade från Paris att

”relationerna har försämrats mellan arbetarna och 'patronerna', som fransmännen kallar dem som äger fabrikerna, gruvorna och de stora kommersiella företagen. För en stor del av 'patronerna' kom alltför väl överens med tyskarna och tjänade för mycket pengar för att passa den sortens folk som sökte sig till barrikaderna”.

Men det franska kommunistpartiet, PCF, som spelat en viktig roll i motståndsrörelsen, gick med i de Gaulles regering och gav till och med generalen frihet att själv välja vilka PCF-medlemmar han ville ta med i sin regering. När Maurice Thorez, PCF:s ledare, återvände från Sovjetunionen i november 1944 efter att ha tillbringat kriget där, krävde han att den beväpnade milisen skulle upplösas. De befrielsekommittéer som övertagit förvaltningen på många håll i Frankrike skulle helt underordnas de Gaulles regering. ”*En stat, en armé, en polismakt*”, var en av denne fullblodsstalinist paroller.

Och resultatet uteblev inte. Ju säkrare de Gaulle satt i sadeln desto mer åt höger vågade han gå. I december 1944 kunde han till och med försvara en medlem av sin regering som anklagats för att ha stött de nazivänliga samarbetsmännen i den förutvarande Vichyregeringen med att ”*många av dem som var där trodde att de tjänade sitt land på sitt eget vis*”. Ord som bara några månader tidigare skulle ha stått honom dyrt.¹

Tyskland

I Tyskland upplöste eller ignorerade segrarmakterna de så kallade antifascistiska utskott som bildats runt om i landet i kölvattnet på den nazistiska statsapparaten sammanbrott. Dessa organiserades ofta arbetare som före den nazistiska diktaturen varit medlemmar och till och med funktionärer i någon av de arbetarorganisationer som nazisterna undertryckt. De tog på sig uppgifter i stil med att få fram livsmedel, vakta fabrikerna mot sabotage och rensa ut kvarvarande nazister.

Tom Bower, som skrivit en bok om hur det kom sig att så många nazister klarade sig undan uppgörelsen med de nazistiska krigsförbrytelse, kommenterade orsaken till att dessa organisationer ignorerades:

”Sanningen var att /de allierades/ ämbetsmän misstrodde den minoritet som var intresserad av att ta del i avnazifieringsprocessen. Dessa var troligtvis socialister, om inte kommunister. Eftersom de också var människor som faktiskt hade förföljts av nazisterna, fanns det en uppenbar och ofta använd motivering till hands för att ignorera dem: de skulle kunna vara jäviga och kanske använda tillfället till att bekämpa sina motståndare.”

¹ Lästips: I [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#) behandlar Fernando Claudín de ”misslyckades revolutionerna” i såväl Italien som Frankrike. – *Red*

General Brian Robertson, den ställföreträdande militärguvernören för den brittiska ockupationszonen, var rakt på sak. I början av 1947 förklarade han sin inställning för det brittiska utrikesdepartementet:

”Vårt intresse av avnazifiering är annorlunda än tyskarnas. Bortsett från krigsförbrytare är vi i korthet intresserade av säkerhet, d v s vi vill att den tyska administrationen och tyska industrin skall vara bemannade av folk som inte är farliga för ockupationens målsättningar”.

Om man ställer detta uttalande mot en ögonvittneskommentar av Paul Sweezy, en sedermera välkänd amerikansk socialist och redaktör för *Monthly Review*, som 1945 var officer i den amerikanska underrättelsetjänsten OSS, blir det genast klarare vad som avses med ”folk som inte är farliga för ockupationens målsättningar”. Han såg i de antifascistiska utskotten ”en genuin återfödsel av arbetarklassens revolutionära aktivitet”.

Stalins svek

Stalin gav USA och England fria händer i väst och erbjöd dem kommunistpartiernas benägna bistånd i återuppbygget av den borgerliga ordningen. Samtidigt hade han inga planer på att förlita sig på massorna i de länder där Röda Armén drivit ut de nazistiska ockupanterna.

Hans egen regim byggde på ett systematiskt undertryckande av de sovjetiska arbetarnas rättigheter i en stat som påstod sig tala i deras namn. Varje form av demokratisk massmobilisering av arbetare och bönder i de central- eller östeuropeiska länderna skulle hota att slå tillbaka mot hans egen regim. Därför var Stalin en minst lika energisk motståndare som västmakterna till varje form av massrörelse som ville gå till grunden i uppgörelsen med det förflutna.

Bulgarien

I Bulgarien, som varit allierat med Nazityskland ledde nederlaget till en revolutionär kris. ”Rapporter om de bulgariska ockupationsstyrkorna i västra Thrakien och Makedonien återkallar bilden från den ryska armén 1917” berättade den engelska tidningen *The Economist* i oktober 1944. ”Soldatråd har bildats, officerare degraderats, röda flaggor har hissats och den normala /militära/ hälsningen avskaffats.”

Sovjetunionens utrikesminister Molotov hotade: ”Ifall vissa kommunister fortsätter att uppföra sig som de gör nu skall vi tala förstånd med dem. Bulgarien kommer att behålla sin demokratiska regering och nuvarande ordning.” Den ”demokratiska regering” han talade om leddes av general Kimon Georgiev; en notorisk reaktionär som hade tusentals arbetares liv på sitt samvete. Krigsministern utfärdade en order som krävde återställande av ordningen och upplösning av soldatråden. De bulgariska soldaterna ställdes under befäl av en sovjetisk marskalk, Tolbukhin, som ”inte har något tålmod med bulgariska upprepningar av 1917”.

Vi skulle kunna fortsätta denna genomgång ett tag till och visa hur folkliga förhoppningar och drömmar sköts i sank av segrarmakterna. Och hur segrarna cyniskt försökte säkerställa den ”befrielse” av Europa som bäst svarade mot deras egna intressen. Men det räcker nog med dessa exempel ur vad man skulle kunna kalla ”befrielsens” förrådade historia.